

**АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ
ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ ХУЗУРИДАГИ
ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ DSc.27.06.2017.Fil.19.01 РАҚАМЛИ
ИЛМИЙ КЕНГАШ АСОСИДАГИ БИР МАРТАЛИК
ИЛМИЙ КЕНГАШ**

ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ ЖАҲОН ТИЛЛАРИ УНИВЕРСИТЕТИ

ЭРГАШЕВА ГУЛИ ИСМОИЛ ҚИЗИ

**ТУРЛИ ТИЗИМДАГИ ТИЛЛАРДА ГЕНДЕРГА ОИД
ТЕРМИНОЛОГИЯНИНГ ШАКЛЛАНИШИДА ЛИНГВИСТИК ВА
ЭКСТРАЛИНГВИСТИК ОМИЛЛАР**

10.00.11 – Тил назарияси. Амалий ва компьютер лингвистикаси

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ ДОКТОРИ (DSc)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент – 2018

Докторлик (DSc) диссертацияси автореферати мундарижаси

Contents of the abstract of doctoral (DSc) dissertation

Оглавление автореферата докторской (DSc) диссертации

Эргашева Гули Исмоил қизи

Турли тизимдаги тилларда гендерга оид терминологиянинг шаклланишида
лингвистик ва экстралингвистик омиллар 3

Ergasheva Guli Ismoil qizi

Linguistic and extra-linguistic factors in the formation of gender terminology in
the system of different languages..... 29

Эргашева Гули Исмоил қизи

Лингвистические и экстралингвистические факторы образования
гендерной терминологии в разносистемных языках 55

Эълон қилинган ишлар рўйхати

List of published works
Список опубликованных работ..... 59

**АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ
ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ ХУЗУРИДАГИ
ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ DSc.27.06.2017.Fil.19.01 РАҚАМЛИ
ИЛМИЙ КЕНГАШ АСОСИДАГИ БИР МАРТАЛИК
ИЛМИЙ КЕНГАШ**

ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ ЖАҲОН ТИЛЛАРИ УНИВЕРСИТЕТИ

ЭРГАШЕВА ГУЛИ ИСМОИЛ ҚИЗИ

**ТУРЛИ ТИЗИМДАГИ ТИЛЛАРДА ГЕНДЕРГА ОИД
ТЕРМИНОЛОГИЯНИНГ ШАКЛЛАНИШИДА ЛИНГВИСТИК ВА
ЭКСТРАЛИНГВИСТИК ОМИЛЛАР**

10.00.11 – Тил назарияси. Амалий ва компьютер лингвистикаси

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ ДОКТОРИ (DSc)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент – 2018

Фан доктори (DSc) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида B2017.2.DSc/Fil78 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университетида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме)) Илмий кенгаш веб-саҳифаси (www.navoiy-uni.uz) ҳамда «ZiyoNet» ахборот-таълим портали (www.ziyounet.uz)га жойлаштирилган.

Илмий маслаҳатчи:	Бакиева Гуландом Ҳисомовна филология фанлари доктори, профессор
Расмий оппонентлар:	Сафаров Шаҳриёр Сафарович филология фанлари доктори, профессор
	Усманова Шоира Рустамовна филология фанлари доктори, профессор
	Алекс Круглов (Англия) филология фанлари доктори, доцент
Етакчи ташкилот:	Ўзбекистон Миллий университети

Диссертация ҳимояси Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети ҳузуридаги DSc.27.06.2017.Fil.19.01 рақамли Илмий кенгаш асосидаги Бир марталик илмий кенгашнинг 2018 йил «___» _____ соат _____даги мажлисида бўлиб ўтади. (Манзил: 100174, Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Юсуф Хос Ҳожиб кўчаси, 103-уй. Тел: (0-371) 2811022; e-mail: monitoring@navoiy-uni.uz.)

Диссертация билан Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетининг Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (_____ рақами билан рўйхатга олинган). Манзил: 100174, Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Юсуф Хос Ҳожиб кўчаси, 103-уй. Тел: (0-371) 2811022; e-mail: monitoring@navoiy-uni.uz.

Диссертация автореферати 2018 йил «___» _____да тарқатилди.
(2018 йил «___» _____даги _____ - рақамли реестр баённомаси)

Ш.С.Сирожидинов

Илмий даражалар берувчи Илмий кенгаш асосидаги Бир марталик илмий кенгаш раиси, филол.ф.д., профессор

Қ.Пардаев

Илмий даражалар берувчи Илмий кенгаш асосидаги Бир марталик илмий кенгаш илмий котиби, филол. ф.н.

Н.М.Маҳмудов

Илмий даражалар берувчи Илмий кенгаш қошидаги Бир марталик илмий семинар раиси, филол.ф.д., профессор

КИРИШ (докторлик диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон тилшунослигида тадқиқотларнинг антропоцентрик ёндашув асосида олиб борилиши натижасида гендерга оид терминларни меъёрлаштириш масалалари, гендер тенглиги дискурси муаммоларини тадқиқ этишга эътибор кучаймоқда. Бунда тилшуносликдаги анъанавий терминологиянинг принцип ва методларидан фарқли ўларок, когнитив семантика методлари орқали гендернинг лингвистик хусусиятларини очиш, янги методологик тамойил ва тадқиқ усуллари орқали гендерга оид терминларни шакллантирган лингвистик ва экстралингвистик омилларни аниқлаш муҳим аҳамият касб этади.

Дунё тилшунослигида тил ва гендер масалалари, тил бирликларининг гендер хосланиш хусусиятлари, гендерга оид терминларнинг мураккаб ва изоҳталаб жиҳатлари, ҳуқуққа оид терминларни таржима қилиш тамойиллари, терминларни когнитив аспектда тадқиқ қилишга йўналтирилган тадқиқотлар олиб борилмоқда. Шу сабабли XX асрнинг 70–80-йилларидан юзага кела бошлаган гендер муаммосини ижтимоий ўзгаришларга бўлган талаб ва эҳтиёжни яққол намоён этадиган асосий объект сифатида, шунингдек, тилнинг грамматик қурилиши, тадрижий ривожланиш хусусиятларини миллий ва халқаро миқёсдаги ижтимоий-маданий муносабатлар ривожини белгиловчи кўрсаткич сифатида аниқлаш амалий тилшуносликдаги долзарб вазифалардан биридир.

Мустақиллик йилларида ўзбек тилшунослигида тилни замонавий тамойилларни қўллаган ҳолда тадқиқ этиш, илғор қарашларни ижодий ўзлаштириш тенденцияси шаклланди. Бинобарин, турли соҳаларга оид терминларнинг шаклланишида когнитив семантикани анъанавий ёндашувлар билан уйғунлаштиришга ҳаракат қилинмоқда. Шу маънода «Ўзбекистон илм-фан, интеллектуал салоҳият соҳасида, замонавий кадрлар, юксак технологиялар борасида дунё миқёсида рақобатбардош бўлиши шарт»¹ ўзбек тилшунослигини янада ривожлантириш зарурлигини кўрсатади. Мамлакатимизда гендер муносабатларининг давлат сиёсати даражасига кўтарилиши гендерга оид терминлар тизимини чуқур тадқиқ этиш, бундай терминларнинг ономаσιологик, семасиологик, лексикографик хусусиятларини когнитив аспектда ёритиш, тилнинг когнитив имкониятларини оламни категориялаштириш ва концептуаллаштириш нуқтаи назаридан очиб бериш мавзунинг долзарблигини белгилайди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 13 майдаги ПФ-4797-сон «Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети фаолиятини ташкил этиш тўғрисида»ги, 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги, 2017 йил 14 сентябрдаги ПФ-5106-сон

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2017 йил 22 декабрдаги Олий мажлисга мурожаатномаси. – Халқ сўзи, 2017 йил 23 декабрь. – №258 (6952).

«Ёшларга оид давлат сиёсати самарадорлигини ошириш ва Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятини кўллаб-қувватлаш тўғрисида»ги, 2018 йил 2 февралдаги ПФ-5325-сон “Хотин-қизларни кўллаб-қувватлаш ва оила институтини мустақамлаш соҳасидаги фаолиятни тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармонлари, 2017 йил 20 апрелдаги ПҚ-2909-сон «Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори ҳамда бошқа меъерий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда ушбу диссертация тадқиқоти муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Диссертация республика фан ва технологиялари ривожланишининг I. «Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари» устувор йўналиши доирасида амалга оширилган.

Диссертация мавзуси бўйича хорижий илмий-тадқиқотлар шарҳи². Гендер терминологиясини назарий ва амалий йўналишларда ўрганишга йўналтирилган илмий изланишлар жаҳоннинг етакчи илмий марказлари ва олий таълим муассасалари, жумладан, Vrije Universiteit Brussel (Бельгия); University of Granada, Pompeu Fabra University (Испания); University of Konstanz (Германия); University of California, Америка Амалий лингвистика ассоциацияси (АҚШ); Macquarie University (Австралия); А.С.Пушкин номидаги Рус тили институти, Россия тилшунос-когнитологлар ассоциацияси, Россия фундаментал ва Амалий лингвистика ассоциацияси, М.В. Ломоносов номи Москва давлат университети таржимашунослик мактаби (Россия); Ўзбекистон давлат жаҳон тиллар университети (Ўзбекистон)да олиб борилмоқда.

Терминологияни когнитив аспектда ўрганишга йўналтирилган тадқиқотлар натижасида қатор, жумладан, қуйидаги илмий натижалар олинган: терминология фанининг нисбатан мустақил фан сифатидаги назарий асослари яратилган (А.С.Пушкин номидаги Рус тили институти, Россия), аниқ фанлар терминологияси шаклланишининг когнитив хусусиятлари очиқ берилган (Vrije Universiteit Brussel, Бельгия), когнитив терминология назарияси ва методлари ишлаб чиқилган (Pompeu Fabra University, Испания), профессионал коммуникация ва терминологияни тадқиқ этишда когнитив ёндашувнинг аҳамияти асосланган (Россия тилшунос-когнитологлар ассоциацияси, Россия фундаментал ва Амалий лингвистика ассоциацияси, Америка Амалий лингвистика ассоциацияси), таржима ва терминология соҳаларининг ўзаро когнитив асослари (М.В.Ломоносов номи Москва давлат университети таржимашунослик мактаби, Россия; University of Granada, Испания) ишлаб чиқилган; гендерга

²Диссертация мавзуси бўйича хорижий илмий тадқиқотлар шарҳи www.pushkin.institute, www.vub.ac.be, www.upf.edu/en/home, www.ralk.info, www.msu.ru, www.ugr.es/en, www.mq.edu.au/, www.uni-konstanz.de/en/, www.uzswlu.uz/, www.universityofcalifornia.edu ва бошқа манбалар асосида амалга оширилди.

оид терминларнинг шаклланишида биологик, психологик ва ижтимоий омиллар аниқланган (Macquarie University, Австралия), гендерга оид термин ва тушунчаларнинг феминистик танқид предмети сифатида ўзига хос андроцентрик жиҳатлари очиқ берилган (University of Konstanz, Германия; University of California, АҚШ); гендерга оид терминларнинг шаклланишида лисоний ва нолисоний омиллар (Ўзбекистон давлат жаҳон тиллар университети, Ўзбекистон) тадқиқ этилган.

Бугунги кунда жаҳон тилшунослигида гендерга оид терминологиянинг лисоний хусусиятлари бўйича қуйидаги устувор йўналишларда, яъни гендерга оид лексиканинг лисоний тизимдаги функционал-семантик тараққиётини асослаш, гендерга оид лексикани категориялаштириш, гендерга оид терминларнинг лексикографик, стилистик, лингвопрагматик, психолингвистик ва лингвокультурологик хусусиятларини аниқлаш борасида тадқиқотлар олиб борилмоқда.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Ўзбек тили терминологиясини монографик йўсинда тадқиқ этиш ўтган асрнинг 30-йилларига тўғри келади. У.Турсунов, А.Ҳожиев, А.Мадвалиев, С.Акобиров, Р.Дониёров, Н.Усмонов, Х.Дадабаев, Х.Бектемиров, Э.Бегматов ва бир қатор ўзбек тилшуносларининг терминологияга бағишланган илмий асарлари соҳалараро терминологияни шакллантиришда назарий-методологик манба сифатида хизмат қилди³.

О.Ахмедов, Х.Палуанова, Д.Кадирбекова, Т.Валиев, Д.Ходжаеваларнинг солиқ ва божхона, экология, АКТ, йўлсозлик, тилшунослик соҳаларига оид терминлар системасининг лингвистик ва назарий методологик хусусиятларини тадқиқ этишга бағишланган ишлари соҳага оид дискурсларни яратишда катта аҳамиятга эга⁴.

Тил, тафаккур ва маданият муаммоларини антропологик парадигмада ўрганиш баробарида *гендер ва тил* масалалари нафақат тил ва коммуникацияда, балки дискурс доирасида ҳам кенг тадқиқ этилмоқда⁵. Шу ўринда Ш.Сафаровнинг менталлингвистикага оид илмий-назарий қарашларининг методологик аҳамиятини алоҳида қайд этиш жоиз⁶.

³Турсунов У. Ўзбек терминологияси масалалари. –Т., 1933; Ҳожиев А. Термин танлаш мезонлари. –Т.: Фан, 1996; Мадвалиев А. Ўзбек терминологияси ва лексикографияси масалалари. –Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2017; Акобиров С.Ф. Тил ва терминология. –Т., 1968; Дониёров Р. Ўзбек тили илмий-техникавий терминлари тарихидан. –Т., 1973; Усмонов Н.У. Ўзбек тилининг педагогик терминологияси: Филол.фан.номз. ... дис.автореф. –Т., 1994; Дадабаев Х. Общественно-политическая и социально экономическая терминология в туркоязычных письменных памятниках XI-XIV вв: Дис ... д-ра филол.наук. – Т., 1991; Бектемиров Х, Бегматов Э. Мустақиллик даври атамалари. –Т., 2002 ва ҳ.

⁴Ахмедов О.С. Инглиз ва ўзбек тилларида солиқ-божхона терминларининг лингвистик таҳлили ва таржима муаммолари: Филол.фан.д-ри ... дис. – Т., 2016; Палуанова Х.Д. Инглиз, ўзбек, рус ва қорақалпоқ тилларида экологик терминларнинг деривацион-семантик принциплари: Филол.фан.д-ри ... дис. – Т., 2016; Кадирбекова Д.Х. Инглизча-ўзбекча ахборот-коммуникация технологиялари терминологияси ва унинг лексикографик хусусиятлари. : Филол.фан.д-ри ... дис. – Т., 2017; Валиев Т.Қ. Ўзбек тили йўлсозлик терминларининг структур-семантик хусусиятлари ва лексикографик талқини. Фалсафа доктори ... дис. – Самарқанд, 2018. Ходжаева Д.И. Тилшунослик терминларининг лексикографик таҳлили (инглиз, рус ва ўзбек тиллари изоҳли луғатлари материаллари мисолида): Фалсафа доктори ... дис. – Бухоро, 2018.

⁵Джейн Сандерленднинг *гендер ва тилга* оид тадқиқотлар библиографик шарҳига бағишланган манба китоби//Jane Sunderland. Language and Gender: An advanced resource book: Routledge, – NY, 2006. -385p.

⁶ Сафаров Ш. Тил назарияси ва лингвометодология: монография. – Т.: Вауоз, 2015; Сафаров Ш. Прагмалингвистика: монография. – Т., 2008; Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Жиззах: Сангзор, 2006.

90-йилларга келиб ижтимоий терминология, терминологиянинг коммуникатив назарияси ва ижтимоий-когнитив терминология каби ёндашувларнинг пайдо бўлиши анъанавий терминологияни янги босқичга кўтарди (Кабре Тереза, 1999; Темерман Рита, 2000; Памела Фабер, 2012)⁷.

Таржимашунослик соҳасига когнитив семантика методларининг татбиқ этилиши таржимада метафора назарияси⁸, халқаро инсон ҳуқуқларига оид матнларни таржима қилишда *тушуниш*, *когниция* ва *когнитив моделларнинг*⁹ аҳамияти каби масалаларнинг тадқиқ этилишига сабаб бўлди. Таъкидлаш лозимки, ўзбек тилшунослигида гендер аспекти муаммоларига бағишланган тадқиқотлар кам эмас¹⁰. Бугунги кунда *гендернинг* амалий тилшунослик объекти сифатида тадқиқ этилиши замонавий тилшуносликнинг долзарб муаммоларидан бири. Диссертацияда айнан ушбу объект когнитив семантика нуқтаи назаридан ўрганилиб, гендер тенглиги (бундан буён ГТ) дискурси ихтисослашган тилининг ўзига хос хусусиятлари герменевтик аспектда очиб берилди.

Тадқиқотнинг диссертация бажарилган олий таълим муассасаси илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети илмий-тадқиқот режасининг А-1-219 рақамли «Таълим тизимида хорижий тил (инглиз) йўналишидаги олий таълим муассасаларида умумевропа компетенциялари (CEFR) бўйича С1 даражасини эгаллашни таъминлайдиган ўқув-услубий мажмуа яратиш» (2015–2018 йй.) мавзусидаги амалий лойиҳаси асосида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади миллий ва халқаро контекстда гендер дискурсига оид терминологиянинг шаклланишида лингвистик ва экстралингвистик омилларни очиб беришдан иборат.

Тадқиқот вазифалари:

анъанавий терминология назариясидаги *концепт* ва *термин* тушунчасига муносабатни ўрганиш ва терминларни изоҳлаш тамойилларини ишлаб чиқиш;

гендер назариясининг вужудга келишида лингвистик ва экстралингвистик омилларни аниқлаш;

⁷ Boulanger J.C. “Une lecture socioculturelle de la terminologie”. Cahiers de Linguistique Sociale 18. 1991. - pp. 13-30; Gaudin F. Socioterminologie: Une approche sociolinguistique de la terminologie. Bruxelles: Duculot, 2003; Cabre Castellvi M.T. Elements for a theory of terminology: Towards an alternative paradigm. Terminology 6 (1), 2000. - pp. 35-57; Cabre Teresa. Terminology. Theory, methods and applications. – Amsterdam: John Benjamins, 1999; Temmerman R. Towards new ways of terminology description. The sociocognitive approach. John Benjamins B.V., 2000; Pamela Faber. A cognitive Linguistics view on Terminology and specialized language. GmbH & Co. – Berlin, 2012. - 315 p.

⁸ Thinking through translation with metaphors. Edited by James St. Andre. – GB: St Jerome, 2010.

⁹ Garre M. Human rights in translation: legal concepts in different languages. – Copenhagen, Denmark: Copenhagen Business School, 1999.

¹⁰ Курбанова М. Гендеролингвистик тадқиқ янги парадигма сифатида // Ўзбек тили ва адабиёти. 2-сон. – Т., 2014; Курбанова М. Ўзбек болалар нутқининг прагматик хусусиятлари: Филол.фанд-ри. ... автореф. – Т., 2018; Шахобиддинова Ш.Х. Морфологик бирликларнинг прагматик тавсифига оид мулоҳазалар (қиёслаш категорияси мисолида) // БухДУ Илмий ахбороти. 2017/1(65); Хожиева З. Бадиий матн таҳлилининг гендер аспекти // Fledu.Uz №1/15/2017; Расулова М.И. Основы лексической категоризации в лингвистике. – Т.: Фан, 2005; Насруллаева Н.З. Инглиз ва ўзбек тилларида оламнинг фразеологик манзарасидаги гендер концептларининг шаклланиши: Филол.фанд-ри. ... автореф. – Т., 2018.

гендерга оид терминлар шаклланишида семантик, морфологик ва синтактик усуллар билан бирга тилнинг идиоматик терминларни яшаш хусусиятларини тадқиқ этиш;

гендерга оид ижтимоий категория (прототип)ларни таҳлил этишда табиий семантик метатил (NSM) имкониятларини очиб бериш;

терминология ва таржимашуносликнинг потенциал фанлар сифатида *гендер тенглигига комплекс ёндашув* дискурсини ҳосил қилишда, хусусан, гендерга оид терминларнинг хотин-қизлар ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя этишдаги перформатив хусусиятларини аниқлаш;

Британия Миллий корпуси асосида гендер дискурси терминларининг бевосита ёки билвосита *дискриминация* яхлитловчи семасининг фрейм ва идеаллашган когнитив модел (ICM)ларини яратиш ва инсон ҳуқуқларига оид матнларни таржима қилишда ўзига хос стратегияни белгилаш;

гендерга оид терминларни таржима қилишдаги экстралингвистик омилларни тадқиқ этиш орқали миллий дискурс яратиш тамойилларини ишлаб чиқиш;

меъёрий ҳужжатларда фойдаланиш учун *гендерга оид термин ва тушунчалар* луғатини яратиш;

гендер назариясини таълим тизимида татбиқ этиш лойиҳасини тақдим этиш.

Тадқиқотнинг объекти сифатида ўзбек ва инглиз тилларидаги гендерга оид термин ва тушунчалар танланган.

Тадқиқот предмети гендерга оид терминларнинг шаклланиши ва таржима қилиш усуллариининг когнитив моҳиятини очиб бериш ташкил этади.

Тадқиқотнинг усуллари. Тадқиқотда когнитив семантиканинг фрейм, прототип, гештальт ва идеаллашган когнитив моделлар (ICM), корпус лингвистикаси (BNC), танқидий дискурс таҳлили (CDA), шунингдек, дескриптив, қиёсий ва компонент таҳлил усулларидадан фойдаланилди.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

гендер терминлар системасининг инсон ҳуқуқларига оид дискурс доирасида профессионал коммуникацияни амалга оширувчи когнитив структура сифатида шаклланишида лингвистик ва экстралингвистик омиллар далилланган;

гендер дискурси терминологияси ва уни таржимада бериш муаммолари *герменевтик ёндашув* асосида оламни концептуаллаштириш ва категориялаштириш нуқтаи назаридан очиб берилган;

инсон ҳуқуқларига оид термин ва тушунчаларни концептуаллаштириш ва категориялаштиришда фрейм, прототип, метафорали идеаллашган когнитив моделлар, табиий семантик метатил каби семантик категорияларининг амалий лингвистикага татбиқининг ижтимоий аҳамияти далилланган;

гендер терминологияси асосида ўзбек тилида соҳа терминларини унификациялаш, халқаро стандартлар асосида меъёрлаштириш йўллари очиб берилган;

гендер терминлар системасида лексема, сўзшакл ва бирикма терминларнинг «торайган – кенгайган» тамойиллари асосида изоҳланиши исботланган;

лексикография соҳасида гендер терминлар системасини шакллантириш гендер дискурси ривожланишининг муҳим омили эканлиги очиб берилган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагилардан иборат:

тадқиқот натижалари асосидаги “Амалий лингвистика: терминология ва таржимашунослик масалалари гендер дискурсида” монографияси, “Гендерга оид термин ва тушунчалар изоҳли луғати” социология ва психология, матбуот, тиббиёт, ҳуқуқ соҳаси мутахассислари учун муҳим назарий ва амалий ғояларни тақдим этиши, шунингдек, халқаро ташкилотлар, бошқарув органлари ва республика миқёсидаги жамоатчилик ташкилотларининг давлат тилида иш юритишда ва белгиланган тартибда тасдиқланган меъёрий ҳужжатларида фойдаланиш имкониятларини кенгайтирган;

таълим системасининг турли бўғинларида терминшунослик муаммоси бўйича дарслик ва қўлланмаларни яратиш, танлов фанлари бўйича амалий машғулотларни олиб боришга имконият яратган.

Тадқиқот натижаларининг ишончилиги чиқарилган хулосаларнинг қатъийлиги, муаммонинг аниқ қўйилиши, ишда замонавий тадқиқ усулларида фойдаланилганлиги, фактик тил материалларининг ишончли луғатлардан олинганлиги ва натижаларнинг ваколатли тузилмалар томонидан тасдиқланганлиги билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти чиқарилган хулосаларнинг ўзбек тилшунослиги доирасида танқидий дискурс таҳлили (CDA) нуқтаи назаридан тилда гендерга оид терминлар системасининг ўзига хос хусусиятларини намоён этган ҳолда, қиёсий терминология, лексикология ва таржимашунослик соҳаларини янада бойитиши билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти гендерга оид терминологиянинг шаклланишидаги лингвистик ва экстралингвистик муаммоларга доир қарашлардан “Тилшунослик назарияси”, “Когнитив тилшунослик”, “Таржима назарияси ва амалиёти”, “Лексикология”, “Амалий лингвистика”, “Дискурс таҳлили” каби фанларни ўқитиш ва махсус курсларни ташкил этишда фойдаланиш мумкинлиги, ҳуқуққа доир луғат ва глоссарийлар тузиш, дарслик ва қўлланмалар яратишда манба сифатида хизмат қилиши билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши: гендерга оид терминларнинг шаклланишида лингвистик ва экстралингвистик омилларни аниқлашга қаратилган мазкур диссертация иши натижалари асосида:

гендер терминлар системасининг инсон ҳуқуқларига оид дискурс доирасида профессионал коммуникацияни амалга оширувчи когнитив структура сифатида шаклланишида лингвистик ва экстралингвистик омилларни далилловчи материаллардан ОТ-Ф8-062 рақамли “Тил тараққиётининг деривацион қонуниятлари” (2007-2011) мавзусидаги фундаментал тадқиқот лойиҳасида фойдаланилган (Ўзбекистон

Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2018 йил 4 декабрдаги 89-03-4187-сон маълумотномаси). Айни илмий натижанинг қўлланилишида соҳага оид терминларни яратишда тилнинг ички ижодий потенциали, терминларни шаклланишида ўзига хос деривацион ва когнитив хусусиятларини тадқиқ этиш каби масалалар ўз ечимини топади;

гендер дискурси терминологияси ва уни таржимада бериш муаммоларини *герменевтик* ёндашув асосида оламни категориялаштириш ва концептуаллаштириш нуқтаи назаридан тадқиқ этишга доир хулосалар Лондон Метрополитен университети илмий семинари томонидан келгуси тадқиқотлар учун назарий манба сифатида хизмат қилиши эътироф этилган (Лондон Метрополитен университети, таржимашунослик факультети илмий семинарининг 2017 йил 5 апрелдаги баённомаси, 974438-432-сон маълумотномаси). Натижада қўлланилган методдан магистрлик ва докторлик диссертацияларини ёзишда фойдаланиш мумкин;

инсон ҳуқуқларига оид термин ва тушунчаларни концептуаллаштириш ва категориялаштиришда фрейм, прототип, метафорали идеаллашган когнитив моделлар, табиий семантик метатил каби семантик категорияларнинг амалий лингвистикага татбиқининг ижтимоий аҳамияти борасидаги хулосалардан Чет тилларни ўқитишнинг инновацион методикаларини ривожлантириш республика илмий-амалий марказида “Филология ва тилларни ўқитиш: инглиз тили” ва “Таржима назарияси ва амалиёти: инглиз тили” таълим йўналиши модулларини ўқитишда фойдаланилган (Чет тилларни ўқитишнинг инновацион методикаларини ривожлантириш республика илмий-амалий марказининг 2018 йил 28 ноябрдаги 10-05/192-сон маълумотномаси). Натижада таржимашунослик ва когнитив семантика фанларининг интеграцияси, амалий лингвистиканинг ижтимоий потенциали каби масалалар ўз ечимини топади;

гендер терминологияси асосида ўзбек тилида соҳа терминларини унификациялаш, халқаро стандартлар асосида меъёрлаштиришга доир тавсиялардан Ўзбекистон Республикаси жиноят Кодексининг IV бобида фойдаланиш имконияти эътироф этилган (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик Палатасининг 2018 йил 2 февралдаги 04/5-06-14-сон маълумотномаси). Натижада жамиятда мавжуд бўлган “ўзга” тушунчаларни термин доирасида шакллантириш, уларни мазмунан тўғри қўллаш жамиятнинг ушбу тушунчаларга нисбатан онгли муносабатини шакллантириш ва уларни бартараф этиш юзасидан аниқ чора-тадбирлар ишлаб чиқилишида ёрдам беради;

гендерга оид терминларни «торайган – кенгайган» изоҳлаш тамойилларига оид хулосалардан 2016-2018 йилларга мўлжалланган инновацион ҳамкорлик шартномаси асосида фаолият олиб бораётган инновацион гуруҳлар томонидан яратилаётган соҳавий луғатларни ишлаб чиқишда фойдаланилган (Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2018 йил 28 ноябрдаги 89-03-4111-сон маълумотномаси). Натижада соҳага оид терминларни изоҳлаш тамойиллари мукамаллашган, изоҳларнинг илмий-манбавий асослари кучайган;

лексикография соҳасида терминлар системасини шакллантириш соҳалараро дискурслар ривожланишининг муҳим омили эканлигига доир хулосалардан Ўзбекистон Республикаси Хотин-қизлар қўмитаси ва БМТнинг тараққиёт дастури ҳамкорлигидаги лойиҳа доирасида *Гендерга оид термин ва тушунчалар* энциклопедик луғатини тузишда фойдаланилган (БМТТДнинг 2018 йил 30 мартдаги 250/OL/GGC/210-сон маълумотномаси). Натижада лексикографик манба жамиятда гендер дискурсини ривожлантиришда муҳим омил сифатида хизмат қилади.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Тадқиқот натижалари 9 та халқаро ва 14 та республика илмий-амалий конференциясида апробациядан ўтган, жумладан, Лондон Метрополитен университетининг Таржимашунослик факультети илмий семинарида муҳокама қилинган.

Тадқиқот натижаларнинг эълон қилинганлиги. Диссертация мавзуси бўйича жами 15 та илмий иш чоп этилган, жумладан, 1 та монография ва Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларда 13 та мақола, улардан, 11 таси республика ва 2 таси хорижий журналларда чоп этилган.

Диссертациянинг ҳажми ва тузилиши. Диссертация кириш, тўрт боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат бўлиб, умумий ҳажми 203 саҳифани ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида тадқиқот мавзусининг долзарблиги ва зарурати асосланган, унинг Ўзбекистон Республикаси фан ва технологияларнинг устувор йўналишларига мослиги кўрсатилган, муаммонинг ўрганилганлик даражаси ёритилган, ишнинг мақсад ва вазифалари, тадқиқот объекти ва предмети аниқланган, тадқиқотнинг илмий янгилиги ва амалий натижалари баён қилинган, олинган натижаларнинг ишончлилиги, илмий ва амалий аҳамияти асосланган, тадқиқот натижаларининг амалиётга жорий этилганлиги, апробацияси, нашр этилган ишлар, диссертациянинг тузилиши ва ҳажми бўйича маълумотлар келтирилган.

Диссертациянинг «**Тилда гендер аспекти назарияси**» деб номланган биринчи бобида *гендер ва тилга* оид муаммолар тадқиқ этилган. В.Гумбольдтнинг “эски” ҳеч қачон ўз аҳамиятини йўқотмайди, зеро, у янги тадқиқотлар учун қалит вазифасини ўтайди, деган фикрига¹¹ таяниб, В.Н.Ярцева ва Б.А.Серебрянников таҳрири остида чоп этилган “Дунё тилларини тавсифлаш тамойиллари”¹² тўпламида келтирилган моделларни гендер аспектига татбиқ этган ҳолда бобнинг «Дунё тилларини тавсифлаш принциплари: гендер аспекти» дастлабки бўлимида *гендер тушунчавий категория сифатида, тилларнинг структуравий хусусиятлари, тиллар*

¹¹Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры. – М: Прогресс, 1985.– С. 375.

¹² Принципы описания языков мира. Под ред. В.А. Серебрянникова. – М: Наука, 1976. – 343с.

мутаносиблиги, семиологик принцип, лугат тилларни тавсифлашнинг компоненти сифатида, таржимада гендер аспекти, гендер коммуникатив аспектда каби муаммоларни ўрганиш масалалари, жаҳон тилшунослиги, жумладан, инглиз ва ўзбек тилшунослигида олиб борилган тадқиқотларга муносабат билдирилган.

Алоҳида қайд этиш лозимки, тадқиқот эмпирик тадқиқотларга асосланган ҳолда қуйидаги кетма-кетликда амалга оширилган:

Назарий тадқиқотлар → *эмпирик тадқиқот* → *назарий хулоса*

Гендернинг семиотик-семантик табиатига нисбатан “зарба” унинг тажрибага асосланган ижобий ва салбий хусусиятларни орттирганини тасдиқлайди. «Бугунги кунда гендер тадқиқотлари аёллик ва эркакликни икки ижтимоий-маданий конструкт сифатидаги хусусиятлари, аёллар ва эркаклар орасидаги фарқлар тўғрисидаги ғоялар, уларнинг жамиятдаги ўзига хос роллари ҳақидаги масалалар билан боғлиқ»¹³.

Бобнинг иккинчи «Гендер ва тил тадқиқотларининг ривожланиши: феминистик дискурс» бўлими ХХ асрнинг бошларидаги *гендер ва тил* тадқиқотларининг таҳлилига бағишланган. Бу давр тадқиқотларининг асосий объекти тил ва нутқнинг гендер аспекти (Сепир 1915, 1929; Есперсен 1922, Маутнер 1921, Рохфорт 1922, Хаас 1944) бўлиб, социолингвистиканинг¹⁴ ривожини, билимнинг постмодернистик назарияси шаклланиши ва феминистик ҳаракатнинг пайдо бўлиши фанлараро аспектда фундаментал гендер тадқиқотларининг пайдо бўлишига сабаб бўлди. Таъкидлаш жоизки, ХІХ асрда Шарқ маданиятида аёлларга муносабат масаласига доир қарашлар шаклланиб улгурган эди. Буни Анбар Отин ва Дилшод Барно ижоди мисолида кузатиш мумкин¹⁵.

Бодуэн де Куртенэнинг ХХІ аср тилшунослиги терминологик “портлаш”идан¹⁶ (антропоцентризм, когнитив тилшунослик, лингвокультурология, дискурс, матн талқини, прагматика) тортиб, деярли барча фанларнинг лисоний билимга эҳтиёжи борасидаги фикр-мулоҳазалари ўзини оклаганидек, гендер тадқиқотлари ҳам тилшуносликда илмий-назарий асосга эга бўлди.

Бобнинг «Гендер аспектида тил эволюцияси» бўлимида гендер аспектида лисоний ўзгаришларнинг универсалиялари мавжудлиги, тилшуносликда гендер аспектининг динамик ўзгариши сабаблари ва механизми каби муаммолар илмий асосланган. А.В.Кирилинанинг фикрича, тил эволюцияси гендер аспектида икки омил: тил аспектларининг (инглиз

¹³Marcella De M. Audiovisual translation through a gender lens. – Amsterdam-NY, 2012. - p.25.

¹⁴Haas M. ‘Men’s and women’s speech in Koasati’, Language 20: 142–9.1944; Labov W. The Social Stratification of English in New York City.–Washington, DC: Center for Applied Linguistics, 1966; Language in the Inner City. Philadelphia Pa.: University of Pennsylvania Press.1972; Trudgill P. ‘Sex, covert prestige and linguistic change in the urban British English of Norwich’, Language in Society 1: 179–95. 1972.

¹⁵Гендерга оид термин ва тушунчалар лугатида бу шоирлар ўзбек миллатининг *маърифатпарвар феминистлари* сифатида киритилди.

¹⁶Бодуэн де Куртенэ И.А. Языкознание, или лингвистика 19 века // Бодуэн де Куртенэ И.А. Избранные труды по общему языкознанию. В 2-х т. – М., 1963. – Т. 2. – С. 16-18.

тили) сексист табиатига илк феминизм эътирози ва бу эътирозларга нисбатан замонавий феминистик ва постструктурал қарашларга асосланган¹⁷.

«Тилшуносликда гендер тадқиқотларининг юзага келишидаги омиллар» бўлимида ҳар қандай фаннинг юзага келишидаги муҳим омиллар *гендер тилшунослиги* ёки *гендер ва тил* тадқиқотлари ривожига татбиқ этилди:

1) прагматик омил – лингвистик тадқиқотлар натижаларининг жамият эҳтиёжларига таъсири;

2) эпистемологик омил – «билиш»нинг умумий даражаси. Тилшуносликда антропоцентрик парадигма инсон омили, унинг ақлий ва ҳиссий олами, ташқи дунё билан алоқасига бўлган қизиқиш натижасида ривожланди. Шу маънода В.Гумболдтнинг тил ва маданият фалсафасига бағишланган асаридаги¹⁸ жинслар фарқи ва унинг органик табиатга таъсирининг мукамал изоҳи гендерологиянинг ривожига катта ҳисса қўшган;

3) фанлараро омил – гендер тадқиқотларининг ўзига хос хусусиятлари, уларнинг фанлараро парадигмада тараққий этиши;

4) илмий омил, яъни тилшуносликнинг мантиқий ривожланиши – илмий парадигманинг алмашиши ва ижтимоий ўзгаришларнинг гендер тадқиқотларига нисбатан кескин таъсири;

5) шахс омили – тадқиқот объекти ҳақидаги тасаввурларнинг шаклланиши;

6) тил омили – тил материалларининг мавжудлиги тил назарияси табиатини белгилайди;

7) ҳар бир йўналиш ва мактаблар ўзининг метатили – терминлар системасига эга;

8) ўзига хос парадигматик хусусиятга эга бўлган гендершунослик илмий мактабларининг пайдо бўлиши;

9) лексикографик тадқиқотларнинг кўпайиши гендерга оид глоссарий ва тезаурусларни тузишга бўлган эҳтиёжда намоён бўлади¹⁹;

10) гендерга оид тадқиқотларнинг тараққиёти ва махсус даврий журналларнинг нашр этилиши;

11) олий таълим тизимига гендер назариясини татбиқ этиш ва соҳа мутахассисларини тайёрлаш мавзунинг амалий лингвистика учун

¹⁷ Кирилина А.В. Гендер: лингвистические аспекты. – М., 1999. – С. 35.

¹⁸ Гумбольдт В. фон. О различии между полами и его влияния на органическую природу // Язык и философия культуры. – М., 1985. – С. 142-159.

¹⁹ Словарь гендерных терминов (2002), под ред. А.А. Денисовой; Lexicon of Key Terms Related to Gender Equality and Women's Economic Empowerment (last update 2012). Online glossary, providing the terminology relevant to gender equality in French, English and Spanish; Glossary on Macroeconomics from a gender perspective, prepared by Bridge in collaboration with GTZ, Authors: Patricia Alexander with Sally Baden (2000); Glossary of Gender and Development terms. This glossary is the third section of the "Toolkit on mainstreaming gender equality in EC development cooperation" (2004); European Commission-Dg Justice, Gender Equality Glossary – online glossary; Glossary on maternal health with additional focus on gender issues, author Christina Eng (2010); Inter Press Service (IPS), IPS Gender and Development Glossary 3rd Edition, A Tool for Journalists and Writers (2010); International Labour Organization (ILO), Abc Of Women Workers' Rights And Gender Equality (2007), etc.

аҳамиятини белгилайди ва бу омил келажакдаги ижобий ижтимоий ўзгаришларга асос бўлади²⁰.

Бобнинг «Амалий лингвистика: фанлар интеграцияси» бўлими амалий лингвистиканинг «фанлараро аспектда тилга оид масалаларни кенг миқёсда тадқиқ этиб, уларнинг шахс ва жамият ҳаётидаги ўрнини белгилашга қаратилган»²¹ лиги боис унда терминология ва таржимашунослик фанларининг ижтимоий аҳамияти ўрганилган.

Тадқиқотнинг «Гендерга оид терминларнинг шаклланишида лисоний омиллар» номли иккинчи боби ГТ дискурси терминлари²² тадқиқига бағишланади. «Терминология: концепт ва термин табиати» бўлимида анъанавий терминологияга (Вюстер, 1979) нисбатан когнитив терминологиянинг илмий ёндашуви ва танқидий қарашлари гендер терминлари мисолида тадқиқ этилган.

Анъанавий терминологияда инсон тафаккурининг концептларни номлашдаги ўрни эътибордан четда қолган. Унга кўра, концепт объектив борлиқда мавжуд, терминни номлашда бирламчи, масалан, *дискриминация* ёки *жинс* тушунчалари каби. Бироқ баъзи бир концептлар инсон фаолияти, тушуниш ва тафаккурнинг маҳсули ҳисобланади. Айнан ГТ дискурси терминларининг кўпчилик қисми бирламчи, яъни уларга маълум бир функция бириктирилади, улар объектив борлиқда аввалдан мавжуд бўлмайди (*gender mainstreaming, gender rights, normal relationship, glass ceiling*).

Мазкур бобнинг «Асосий ижтимоий категориялар: NSM таҳлил» номли иккинчи бўлимида А.Вежбицкая томонидан киритилган NSM – табиий семантик метатилнинг²³ семантик примитивлар ва Ш.Сафаровнинг ибораси билан айтганда, “ибтидоий маъно бўлаклари”²⁴ асосида олиб борилган таҳлилининг герменевтик назария доирасидаги аҳамияти, унинг тегишли ижтимоий категорияларнинг прототипларини аниқлашдаги ўрни тадқиқ этилди. “Одам” лексик бирлигининг концептуал лексикографик таҳлили орқали унинг ҳам эркак, ҳам аёл тушунчаларини англатишига қарамасдан, андроцентризм ғояси устунлик қилиши кузатилган²⁵. Прототипларнинг “категорияга кирувчи барча объектлар учун умумий, энг кўзга ташланадиган хусусият ёки белгига эга бўлиши керак ва фақат шундагина у қиёслаш учун намуна хизматини ўтай олиши”²⁶ ҳақидаги илмий-назарий таърифи асосланиб, А.Вежбицкая ва К.Годард томонидан “man” (эркак) концептининг

²⁰ Теория и методология гендерных исследований. Курс лекций / Под общ.ред. О.А.Ворониной. –М.: МЦГИ–МВШСЭН–МФФ, 2001. – С.5.

²¹<http://www.aal.org/?page=DefAPLNG>American Association of Applied Linguistics

²²ГТга оид терминлар БМТ тизимида ва халқаро ҳамжамиятда хотин-қизлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш (амалга оширишда)да фаол қўлланилади.

²³ Goddard C., Wierzbicka A. Men, women and children: the conceptual semantics of basic social categories. // Words and Meanings: Lexical Semantics Across Domains, Languages, and Cultures. – Oxford University Press, 2014. - p.124.

²⁴Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Т., 2008. – Б. 262.

²⁵Эргашева Г.И. Инглиз ва ўзбек тиллари фразеологизм ва паремияларида гендер аспектининг қиёсий-типологик тадқиқи. Филол.фан.номз. ... дисс. – Т., 2011. – Б.72-82.

²⁶Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Жиззах: Сангзор, 2006. – Б.57.

NSM таҳлили, “аниқ формулалар”²⁷ мисолида “одам”нинг прототиби Одам Атога тенг эканлигини тасдиқлади.

«Гендерга оид терминлар системасининг шаклланиш хусусиятлари» номли бўлимда замонавий ихтисослашган терминлар системасини бойитувчи лисоний манба – гендерга оид луғат ва глоссарийларда транстерминлашув жараёни кузатилади. Жумладан, *андроцентризм* термини тилшуносликка ижтимоий фанлардан кириб келган ва тилда эркаклик олами тасвирининг устунлигини билдиради. Масалан, маскулин родга хос грамматик морфемаларнинг ҳар икки родга нисбатан умумий тарзда қўлланилиши каби.

Ўзбек тилшунослигида ҳам терминлар системасининг ички ва ташқи омиллар асосида бойиб, ривожланиб бориши ҳақидаги қарашлар бор. Масалан, У.Турсунов ўзбек терминологик тизимларининг ички имкониятларини қуйидагича эътироф этади: “ҳаётда рўй бераётган улкан ўзгаришлар, фан ва техника ҳамда маданиятнинг ривожланиши тилнинг ички имкониятларидан максимал фойдаланишни тақозо этади”²⁸.

Гендер терминлар системасида бошқа соҳаларга тегишли терминлар бирикишидан ҳосил бўлган, семантик усулда ясалган “gender” компонентли бирикма терминлар миқдор жиҳатдан кўпчиликни ташкил этади: *gender* (гендер), *gender stereotypes* (гендер *стереотиплар*), *gender blindness* (гендер бефарқлик), *gender roles* (гендер *ролллар*), *gender audit* (гендер аудити).

ГТ дискурси нотерминологик маъноси иккиламчи бўлган *advocacy* (тарғибот, ҳимоя), *abuse* (сууистеъмол, ҳақорат), *violence* (зўравонлик), *equality* (тенглик), *family* (оила), *poverty* (камбағаллик), *norms* (меъёр), *discrimination* (камситиш) каби умумистеъмол сўзларни ўз ичига олади. Таъкидаш жоизки, ўзбек тилига терминологик маънода ўтган байналмилал терминлар кўп: *androcentrism* (*андроцентризм*), *androgyny* (*андрогиния*), *bisexuality* (*бисексуаллик*), *cisgender* (*цисгендер*), *convention* (*конвенция*), *conformism* (*конформизм*), *discrimination* (*дискриминация*).

Гендерга оид терминлар тузилишига кўра қуйидагича гуруҳланади: 1) содда терминлар: *family* (*оила*), *violence* (*зўравонлик*), *advocasy* (*тарғибот*), *feminism* (*феминизм*); 2) кўшма терминлар: *androgyny* (*андрогиния*), *androcentrism* (*андроцентризм*), *homosocial* (*гомоижтимоий*); 3) жуфт терминлар камчиликини ташкил этади: *хотин-қизлар*; 4) бирикма терминларнинг икки узвйдан етти узвлигача бўлганлари бор: *cast violence* (*каста зўравонлиги*), *fertile age* (*фертил ёш*), *gender analysis* (*гендер таҳлили*), *gender gap* (*гендер тафовут*); *gender focal point* (*гендер масалалари бўйича координатор*); 5) қисқартма терминлар: *CEDAW* (*Хотин-қизлар ҳуқуқлари камситилишининг барча шаклларига барҳам бериш тўғрисидаги Конвенция*). Терминнинг қисқартма шаклини ўзбек тилида қўллаш меъёрлаштириш тартибининг бузилишига олиб келади.

²⁷ Патрик С. Политическая лингвистика 1(35)2011. УрГПУ, Екатеринбург. Перевод с французского Е.Е.Аникина. Оксюморон или недопонимание? Универсалистский релятивизм универсального естественного семантического метаязыка Анны Вежицкой.

²⁸ Қаранг: Ўринбоев Б. Ўзбек терминологияси У. Турсунов талқинида // Тилшуносликнинг долзарб масалалари. Илмий мақолалар тўплами. –Т., 2006. – Б.151.

Ушбу бобнинг «Гендерга оид терминларни изоҳлаш тамойиллари» номли бўлими анъанавий терминологияда концептнинг концептосферадаги “аниқ” ўрнини белгилашдаги изоҳталаб ҳолатлари, терминлар изоҳининг прототипик табиатини ўзида акс эттирувчи тамойилларини аниқлашга бағишланган.

ГТ дискурсига оид терминларга берилган таърифлар беш концептуал гуруҳга бўлиб ўрганилди:

1. Фаолият (activity – umbrella categories) – *empowerment, feminism, mainstreaming*.

2. Объект (жисм) (entity) – *gender, commission, committee, family*.

3. Субъект (individual) – *gender advisor, gender focal point, gender analyst*.

4. Ҳаракат (action) – *coercion, discrimination, suicide, violence, abuse, harassment*.

5. Муносабат (relations (sexual)) (айни вақтда субъектга ҳам тегишли бўлиши мумкин) – *homosexual, lesbian, bisexual, transsexual*.

Категориялар “кенгайган ва торайган” (extension vs intension)²⁹ изоҳларга нисбатан татбиқ этилди. Торайган изоҳ марказий концептнинг ўзига хос хусусиятларини унинг концептуал системада бошқа концептлардан ажратиб турувчи ўрнини белгилаш учун берилса, кенгайтирилган изоҳ концептнинг бир мазмун доирасидаги барча таснифи келтирилишини талаб этади. Шунга кўра, *gender, discrimination* ва *feminism* концептларининг объектив мавжудлигини ўрганиш мақсадида уларнинг анъанавий терминологияга нисбатан торайган ёки кенгайган изоҳга бўлган эҳтиёжи тадқиқ этилди. Бизнингча, анъанавий терминологиянинг концептни аниқлаш учун мантикий ва онтологик жиҳатдан тузилган концептосферадаги ўрнини белгилаши – “аниқ ажратиб кўрсатиш” ижтимоий-гуманитар фанларга тўлалигича хос эмас, зеро, изоҳлаш *тушуниш ва билимнинг* асоси бўлган узлуксиз жараёндир.

*Гендер (gender)*ни аёл ёки эркакка тегишли ядровий концепт сифатида унинг бир горизонтал тизимдаги ўзига хос икки хил таснифини, яъни концептнинг концептосферада бошқа концептлардан айри ҳолда намоён бўлишини (торайиш – intension) кўрсатиш мумкин (1-жадвалга қаранг).

1-жадвал.

Гендер ва жинсни фарқловчи хусусиятлар

	Гендер	Жинс
Фарқли хусусиятлар	Эркак ва аёллик ҳолати (одатда, биологик фарқдан кўра ижтимоий ва маданий фарқларга нисбатан кўлланади)	Биологик фарқларига кўра одамзод ва бошқа тирик мавжудотнинг икки асосий категорияга (аёл ва эркак) бўлиниши

Шу ўринда О.Ахмедов содда туб терминларнинг концептуал структуравий шакли морфологик дериватив нуқтаи назардан ўзгармай

²⁹Temmerman R. Towards new ways of terminology description. The sociocognitive-approach. – John Benjamins B.V. 2000. – p. 7.

қолишини таъкидлайди, зеро, “улар соҳа терминларининг илмий жиҳатдан ўрганилишида «кам ахборотли», яъни ягона изоҳли терминлар ҳисобланади»³⁰.

Дискриминация – *discrimination* (шахсининг ирқи, ёши ва жинсига кўра адолатсиз ва салбий *муносабат*), аниқ концептуал структурага эга бўлмагани каби унга ядровий терминлик хусусияти хос эмас. Гарчи дискриминация адолатсиз ва зарарли муносабат бўлса, унинг ГТ дискурси доирасида концептосферанинг бир хил горизонтал тизимида мавжуд *муносабатлардан* ажрата олиш имконияти бўлиши даркор. Терминга таъриф ички (*intra*) ва ўзаро (*inter*) категориялаштириш асосида муаллифнинг техникаси ва методига кўра турлича берилиши мумкин.

Феминизм ядровий концепт сифатида намоён бўлиш хусусиятига кўра, унинг кенгайтирилган изоҳга эҳтиёжи кўпроқ сезилади.

Тўртинчи бўлимнинг биринчи қисми «Гендер ўзликка оид терминлар»га бағишланиб, унда терминларни меъёрлаштириш масалалари ўрганилган. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексида *бесоқолбозлик* терминининг (гомосексуализмдан фарқли равишда) нотўғри берилиши орқали терминларни ноўрин қўллашга олиб келиши айтилган. Шунингдек, “Бобурнома”да³¹ *бесоқолбозликнинг* чухрабозлик (*catamites*) сифатида берилиши уларнинг муқобил тушунчалар эканлигини тасдиқлайди.

Тўртинчи бўлимнинг иккинчи қисмида ГТ дискурсига оид терминларнинг *сўздан амалиётга* концепцияси доирасидаги хусусиятлари тадқиқ этилган. Гендерга оид терминлар онгли равишда маълум бир контекстда янги концептни номлаш орқали яратилганлиги боис *мотивлашган* (*motivated*), шу билан бирга, *йўналтирилган* (*oriented*) хусусиятга эга бўлади. Бироқ баъзи ҳолларда адресат терминнинг ушбу хусусиятидан беҳабар бўлганлиги боис муаллиф назарда тутган мақсаддан фарқли равишда уни нотўғри қўллаши мумкин. Масалан, адресат *gender blind*³² (гендер бефарқлик) терминини аёл ва эркекларнинг биологик, жисмоний ва ижтимоий хусусиятларини ҳисобга олмаган ҳолда уларга нисбатан ҳар хил ёндашувни талаб қилмайдиган позитив сиёсат сифатида тушуниши мумкин.

Гендерга оид терминларнинг махсус соҳада махсус концепт ва категорияларни очишга хизмат қилувчи номинатив ва сигнификатив функцияси билан бирга, уларнинг коммуникатив ва ахборот узатувчи функциясини қайд этиш жоиз. Зеро, улар махсус концепт тўғрисидаги ахборотни сақлаш ва унга нисбатан муносабат (*feedback*)ни тақозо этади. Шу ўринда коммуникатив функция прагматик функцияга боғлиқ, белгининг коммуникация иштирокчиси билан маълум бир вақт ва шароитдаги ўзаро

³⁰Ахмедов О.С. Инглиз ва ўзбек тилларида солиқ-божхона терминларининг лингвистик таҳлили ва таржима муаммолари: Филол.фан.д-ри. ... дис. – Т., 2016. – Б. 62.

³¹Заҳриддин Мухаммад Бобур. Бобурнома. Порсо Шамсиев, Содик Мирзаев ва Эйжи Мано. – Т.: Шарқ. 2002; The Baburnama. Memoirs of Babur.Prince and Emperor. Translated, edited, and annotated by: Wheeler M. Thackston. 2002.

³²*gender blind* сиёсати – кво (муқим, ўзгармас) ҳолатни қўллаб-қувватловчи, аёл ва эркекларнинг биологик, жисмоний ва ижтимоий хусусиятларини ҳисобга олмаган ҳолда, уларга нисбатан ҳар хил ёндашувни талаб қилмайдиган сиёсат.

алоқаси билан белгиланади, мавжуд концепт тўғрисидаги ахборот ҳамда тегишли ассоциацияни келтириб чиқаради.

ГТ дискурсига оид терминларни мутахассислар томонидан онгли равишда яратиш жараёни Ирқий дискриминацияга барҳам бериш Кўмитасининг баённомасида келтирилган мисоллар асосида кузатилди (2009 йил 20 февралдаги баённомаси). Шу муносабат билан “вақтинчалик махсус чоралар” (*temporary special measures*) термини таҳлилга тортилди.

Бобнинг «Метафоралар орқали тушуниш: термин-метафоралар» номли бўлимида “тушуниш” когнитив тадқиқотлар, хусусан, когнитив тилшуносликнинг асоси сифатида тадқиқ этилди. Қайд этиш жоизки, бундай қараш ГТ дискурсида ҳам фаол қўлланади.

Гендер метафораси маданий, ижтимоий ва сиёсий воқеликни концептуаллаштиришда кузатилади. Масалан, ўзбек тилида Ватан тушунчасини она билан қиёслаш *она Ватан, она юрт, она замин*, инглиз тилида эса *the mother of parliaments* тарзидаги метафорик ифодаларнинг мавжудлиги бу тилларнинг ички имкониятларини намоён этади.

Тадқиқот давомида “иккиламчи термин”лар (метафорик маъноларга эга бўлган)нинг³³ терминлик вазифасидаги ўзига хос хусусиятлари тадқиқ этилди. Термин-метафораларнинг экстралингвистик омиллар асосида ҳосил бўлишида “Нима учун?” ва “Қандай?” саволларига жавоб бериш билан бирга, икки маданиятда *second shift (иккинчи смена)* терминининг ўзига хос хусусиятлари кузатилди. Ушбу термин Европада аёлларга юклатилган иккиёқлама вазифа – хизмат (карьера) ва уй юмушларини (фарзанд тарбиясини ҳам ўз ичига олади) англатса, Шарқда аёлларнинг *келин* ижтимоий мақомига эга бўлиши уларга нисбатан *third shift (учинчи смена)* учёқлама вазифани тасвирлаш учун қўлланиши мумкин. Бу эса маданиятлараро “*mommy’s tracks*” – “оналар йўли”нинг фарқлигини кўрсатади.

Экстралингвистик омиллар сабабли аёлларга нисбатан “кўринмас тўсиқлар”ни ифодалашда қўлланадиган *glass ceiling, bamboo ceiling, sticky floor, broken ladders, locked doors, frozen middle* каби метафорик терминлар бир хил принцип бўйича мотивлашган терминологик гуруҳни ташкил этади ва терминларнинг синонимик қаторини бойитади. *Glass ceiling* – *ойнали тўсиқ* идиоматик терминини *bamboo ceiling (бамбукли тўсиқ)* тарзида осийлик америкаликларга нисбатан қўлланиши терминни концептуаллаштиришда миллий-маданий хусусиятларнинг муҳимлигини кўрсатади.

Лингвистик белгиларни маданий белгилар ўрнида талқин этиш муҳим маълумотларни берди ва Ф.Ницшенинг “аслида бизни қамраб турган борлиқ метафорик, ўзининг асл моҳиятига тўғри келмайди”³⁴, деган фикрини тасдиқлади. Шу тариқа *гендер роллари* лингвистик белгилар бўлган фонема ва морфемалар мисолида талқин этилиб, атрибути фонемалардан ташкил

³³Типы языковых парадигм: Сб. науч. ст.– Свердловск, 1990. – 132 с.

³⁴Ницше Ф. Об истине и лжи во вне нравственном смысле) // Полн. собр. соч. Т. 1.– М., 1912. – С. 396.

топган морфемаларга³⁵ қиёсланди ҳамда “феминин” ва “маскулин” категориялар алоҳида гендер ролларни ифодалай олмаслиги асосланди.

Бугунги кунда “когнитив психология ва тилшунослик фанларининг ривожига категориялаштириш фаолиятининг ички қонуниятлари ҳамда асосий тамойилларини қайтадан кўриб чиқишни тақозо этади. Зеро, категориялаштириш ақлий ментал ва лисоний жараёнди³⁶. Иккинчи бобнинг сўнгги бўлимида тилнинг когнитив потенциали Ж.Лакоффнинг “биз билимларимизни идеаллашган когнитив моделлар (ИСМ) ёрдамида ҳосил қиламиз, бунда категориялар структураси ва прототиплар ушбу ҳосиланинг натижаси ҳисобланади”³⁷, деган фикрига асосланган ҳолда тадқиқ этилди. ИСМнинг таркибий қисми бўлган фрейм структураларининг инсон ҳуқуқларига оид матнларда маълум бир категорияни “тушуниш”даги муҳим аҳамияти тўғрисидаги фараз “дискриминация” терминининг 90 дан ортиқ фрейми гештальт-моделли асосидаги таҳлили орқали исботланди. Бу каби таҳлиллар, ўз навбатида, таржимон ва терминолог учун маълум бир дискурста терминларини яратиш ва киритишда маълум стратегияни танлашга асос бўлиши табиий.

Дискриминация категорияси бевосита ва билвосита кўринишда қуйидаги фреймлар асосида намоён бўлади³⁸:

УМУМИЙ ШАКЛЛАРИ:
<i>ёш, каста, синф, ранг, лаёқатсизлик, генотип, бўй, тил, ташқи кўриниш, ақлий қобилият, ирқ, миллат, дин, жинс, жинсий мойиллик.</i>
МАХСУС ШАКЛЛАРИ:
1) ижтимоий шакллари: <i>ОИТСга қарши кураш, аутизм, уйсизлик, чапақайликка қарши кураш, гетеронормативлик, гомофобия.</i>
2) кўринишлари: <i>Синфлар тўқнашуви, меҳнат, аёллар савдоси, қуллик.</i>
3) қарши курашиш чоралари: <i>Дискриминацияга қарши қонун, инсон ҳуқуқлари, жинслар тенглигига комплекс ёндашув, халқаро ҳуқуқлар, миллатлараро интеграция, ижтимоий интеграция, бағрикенглик.</i>
<i>CEDAW Конвенцияси дискриминацияга қарши қуйидаги фреймлар асосида фаолият кўрсатади:</i> <i>гендер стереотиплар (5а-модда)</i> <i>фарзанд тарбиясида гендер роллар (5б-модда)</i> <i>аёллар савдоси ва фоҳишалик (6-модда)</i> <i>миллат (9-модда)</i> <i>таълим (10-модда)</i>

³⁵Bruner, J. J. Goodnow and G. A. Austin. A Study of Thinking. New York, John Wiley & Sons, Inc., 1956. - p.54.

³⁶ Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Жиззах: Сангзор, 2006. – Б.54.

³⁷Lakoff G. Women, Fire and Dangerous Things. – Chicago: University of Chicago press, 1987.- p.68.

³⁸ Дискриминация категориясининг умумий ва махсус шакллари, кўринишлари, қарши курашиш чоралари таркибига кирувчи фреймлар *Wikipedia.com* манбасидан олинган.

меҳнат (11-модда)
соғлиқни сақлаш хизмати (12-модда)
манбалар устидан ҳуқуқ (13-модда)
қишлоқ аёллари (14-модда)
фуқаролик (15-модда)
никоҳ ва оилавий муносабатлар (16-модда)

Диссертациянинг учинчи боби «Гендерга оид терминологик бирликларни таржима қилиш тамойиллари» деб номланган. Бобнинг «Гендерни таржима қилиш аспекти» бўлимида гендернинг матннинг тури, тили ва бошқа қатор нолисоний омилларга кўра таржима амалиёти билан боғлиқ муаммолари тадқиқ этилган. Ўзбек тилшунослигида гендер омилнинг таржимада берилиши атрофлича ўрганилмаган. У ёки бу тилда *гендер (род)* грамматик категориясининг йўқлиги айна тилларнинг ўзига хос морфологик жиҳатидир. Шундай бўлса ҳам бу тилларда мутлақо гендерга хос жиҳатлар йўқ дегани эмас, у мавжудотларнинг табиий жинси билан боғлиқ тушунчавий категориядир.

«Гендерга оид терминларни таржима қилиш хусусиятлари» бўлими гендерга оид терминларни ўзбек тилига таржима қилиш муаммоларига бағишланган. Таржима, гендер ва мафкураларнинг ўзаро таъсири гендерга оид терминларни тадқиқот объекти сифатида ўрганишни тақозо этади, гендер тадқиқотлари ва таржимашуносликнинг ўзаро алоқадорлиги маданиятлар ривожига тенгдир, чунки таржимада гендерни тадқиқ этиш муҳим маданий муаммоларни юзага чиқаради³⁹.

Тадқиқот давомида бир қатор таржима усулларига асосланиб, баъзи ҳолларда ўзбек тилида ифодаланган гендерга оид терминларнинг аслиятдаги тўлиқ маъноларни бера олмаслиги кузатилди. ГТ дискурсининг муҳим терминларидан бири, *тамга (stigma)* ва *зўравонлик (violence)* тушунчалари билан бир семантик гуруҳда мавжуд бўлган *гендер стереотиплар (gender stereotypes)* ўзбек тилида *андозалар, қолип, тип* тарзида таржима қилинади ва «Хотин-қизлар ҳуқуқлари камситилишининг барча шаклларига барҳам бериш тўғрисидаги Конвенция» (CEDAW, 5-модда, 1-қисм)да назарда тутилган мазмунни тўлиқ акс эттира олмайди. Демак, ушбу терминнинг семантик деривацияга учраган ҳолда дискриминацияни ёқловчи ҳар икки жинсга тегишли бўлган ғояни⁴⁰ ифодалаш вазифаси эътибордан четда қолган.

Конвенция матни таржимасида *equity (адолат)* ва *equality (тенглик)* каби тушунчаларни бир хил мазмундаги тушунчалар сифатида талқин этиш изоҳталаб. Муайян дискурсда маълум бир терминнинг семантик деривациясини англашда таржимоннинг соҳа мутахассиси бўлиши талаб этилади.

Бобнинг «Гендер ўзликка оид терминларни таржима қилиш» бўлимида аслиятдан ГЛБТ (ноанъанавий жинс вакиллари ифодаловчи тушунчалар)га оид бўлган терминларни лисоний олам тасвири ва когнитив моделлари

³⁹Marcella De Marco. Audiovisual translation through a gender lens. Amsterdam-NY, 2012.- p.25.

⁴⁰UN Women Glossary of Gender-related Terms and Concepts // <https://trainingcentre.unwomen.org>

турлича бўлган тилга таржима қилиш муаммолари тадқиқ этилган. Бироқ шахвоний хусусиятга оид терминларни таржима қилиш шахсий, сиёсий ва мафкуравий асосларда баъзи бир муаммоларни келтириб чиқариши мумкинлигини унутмаслик керак, чунки “жинс ҳар қандай маданиятнинг энг ҳиссий нуқталаридан бири, таржима қилинаётган маданиятнинг кўрсаткичи сифатида намоён бўлади”⁴¹. Шунга кўра муаммоли масалаларни келтириб чиқарувчи омиллар сифатида қуйидагилар белгиланди:

– Ўзбекистонда гендер масалалари, асосан, аёлларнинг иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқларига оид дискурсга қаратилади;

– ҳар бир табиий тилда ўзига хос усулда шакллантирилган “лисоний олам тасвири”нинг мавжудлиги;

– аслият ва таржима тиллари вакилларининг ижтимоий келиб чиқиш даражаси;

– гендерга оид терминларнинг ўзбек тилига таржимаси борасидаги сиёсатга мос ёндашув (нутқий ҳушёрлик) масалалари;

– изоҳталаб концептлар когнитив моделларининг қанчалик мураккаб эканлиги, уларни тушуниш ва қўллашда муаммоларнинг келиб чиқиши;

– жинсга оид тилни мутахассис ёки номутахассис томонидан тушуниш ҳамда яратиш;

– гендерга оид терминларнинг жинсий коннотациясини йўқотиш ёки соддалаштириш масалалари (доим ҳам муқобил ечим бўлолмайди).

Бобнинг учинчи бўлими инсон ҳуқуқларига оид матнларни таржима қилиш муаммоларига бағишланган. Хусусан, гендер дискурси терминларининг бевосита ёки билвосита *дискриминация* яхлитловчи семасининг идеаллашган метафорик моделлари шакллантирилади. Замонавий таржимашунослик матн таҳлили учун ўзига хос *моделлар* яратишда когнитив назария ёндашувини ёқлаш фикрини қўллаб-қувватлаб, “инсонни ўраб турган олам нега (бошқача эмас) айнан шундай кўринади, талқин этилади ва тушунилади?” деган тахминларни⁴² илгари суради.

Гендерга оид терминлар глоссарийсини ўзбек тилига таржима қилиш жараёнида Скопос назариясига мувофиқ инсон ҳуқуқларига оид матн – “Хотин-қизлар ҳуқуқлари камситилишининг барча шаклларига барҳам бериш тўғрисидаги Конвенция”га мурожаат қилинди. Дискриминация терминининг когнитив модел ва фреймлари унга алоқадор бошқа тушунчаларни ёритувчи унсур сифатида таҳлил қилинди, чунки терминнинг ўзи миллий ва халқаро миқёсда муҳокама этилаётган гендер масалаларининг “калит”и ҳисобланади. Шунга кўра дискриминация терминининг денотатив тасвирловчилари Британия Миллий корпуси (BNC) асосида шакллантирилди. Бунда инсон ҳуқуқларига оид муқобил ва тушунарли бўлган таржимани амалга ошириш мақсадида герменевтик ёндашув қўлланилди, яъни бутундан қисмга ва қисмдан бутунга тамойили асосида иш кўрилди⁴³.

⁴¹Gender, sex and translation. The manipulation of identities // Jose Santaemilia. – Manchester, UK 2005. -p. 3.

⁴²Кубрякова Е.С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. Издательство. Языки славянской культуры. – М., 2004. – С. 64.

⁴³Anthony C. Thiselton. Hermeneutics: An Introduction. Wm B.Eerdmans Publieligion 2009. - 424p.; Жўрабоев О. Матнни англаш сиралари. http://fikir.uz/blog/Milliy_goya_va_mafkura_ilmiy-amaliy_markazi/matnni-anglash-

Инсон ҳуқуқларига оид матнларни таржима қилишда метафора назариясининг татбиқ этилиши таржимонга матн муаллифининг лисоний олам тасвири тўғрисида етарли маълумот олиш имконини беради.

Метафоранинг дескриптив назариясига кўра сигнификатив дескрипторларнинг тематик алоқадор майдонлари “метафорик модел”ларни шакллантиради. Метафорага оид тушунчалар ва уларнинг кундалик фаолиятимизда қандай шаклланишини тушунтириш мақсадида қуйидаги концептуал метафоралар ишлаб чиқилди: *Дискриминация – душман – Discrimination is the enemy; Дискриминация – таҳдид – Discrimination is a threat.*

Концептуал метафоранинг бошқа бир тури ориентацион (йўналтирувчи) метафоралар (Lakoff ва Johnson) бўлиб, улар жисмоний тажрибага асосланади ва бир-бирига алоқадор тушунчаларнинг бир бутун тизимини ташкил қилади. *Under Discrimination Act – Дискриминация тўғрисидаги қонунга кўра* (сўзма-сўз “дискриминация тўғрисидаги қонун остида”) бирикмасининг корпусда қўлланиш частотасининг юқорилигига кўра қуйидаги метафорик моделлар шакллантирилди: *Дискриминация қонун остида – Discrimination is under the law; Қонун устун – Law is up; Дискриминация пастда (қуйида) – Discrimination is down; Тенглик юқори, дискриминация пастда – Equality is up, discrimination is down.*

Метафоралар инсон тажрибасига боғлиқ бўлганлиги боис эмоционал, жисмоний ва ижтимоий асосларга эга бўлиши мумкин. Дискриминацияни нафратга тенглаштириш тенденциясининг мавжудлиги *Тенглик яхши, камситиш ёмон – Equality is good, discrimination is bad* метафорасига мос келади.

Тажрибамизни объект ёки жисмлар шаклида янада рационал тушуниш категориялаштиришнинг ўзига хос хусусияти: *Қонун жисмдир (модда) – Law is an entity; Дискриминация қонуни жисмдир – Discrimination act is an entity.*

Дискриминация қонуни – Discrimination act тушунчаси метафоралар орқали қуйидагича шакллантирилиши мумкин: *Қонун кучдир – Law is a power; Қонун – модда – Law is a substance; Қонун – контейнер – Law is a container; Қонун – шахс – Law is a person* ва бошқалар.

Юқоридаги таҳлиллар тил структурасининг дидактик метафорик моделларни гештальт структураси орқали таъминлашининг схематик аксини ифода этиб, таржимоннинг халқаро ва миллий контекстда инсон ҳуқуқларига оид масалаларда дискриминациянинг концептуал категорияларини қиёсий ўрганиши таржима тилида тўғри стратегияни белгилаб олишида самарали восита бўлади.

Диссертациянинг «**Гендер тенглигига комплекс ёндашув дискурси**» деб номланган тўртинчи бобида дискурсда гендер, гендер аспектида лисоний нисбийлик назарияси, гендерга оид термин ва тушунчалар луғатини тузиш каби муаммолар тадқиқ этилган.

[sirlari.html](#); Жабборов Ш. Герменевтика – тушунтириш илми / Ўзбекистон Респ. Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси Ўзбекистон Респ. Вазирлар маҳкамаси ҳузуридаги фан ва технологияларни мувофиқлаштиришни ривожлантириш қўмитаси. – Т.: Akademiya, 2010. – 152 б.

БМТ Аёллар глоссарийсида ГТ қуйидагича изоҳланади: “Бу шунчаки мақсад ёки вазифа эмас, балки (БМТ томонидан танланган) эркаларга нисбатан кўпроқ хотин-қизлар учун тенгликни таъминловчи стратегиядир”.

Таҳлилларимиз давомида ГТ дискурсини ҳосил қилувчи қуйидаги категориялар белгиланди. Жинсий мойиллик ва гендер ўзлик (*sexual orientation and gender identity*) категориясининг ажратиб кўрсатилганлиги уни *сўздан амалиётга* концепциясига мос келмаслиги, шунингдек, “ўзга” маданиятга хос эканлиги билан тушунтириш мумкин. Барча категориялар психологик, маданий, сиёсий ва ижтимоий соҳаларда дискриминацияни бартараф этиш мақсади остида жамланади:

Таълим

Сиёсат

Фавқулодда вазият

Тинчлик ва муҳофаза

Жинсий ва репродуктив саломатлик

Жинсий мойиллик ва гендер ўзлик

Инсон ҳуқуқлари

Аёлларга қарши зўравонлик

Аёлларнинг иқтисодий ваколатлари

Макроиқтисодиёт

Гендерга оид дискурс очик система, унинг фанлараро хусусияти гендерологиянинг ажралмас қисми сифатида лингвистик таҳлилни ҳам ўз эътиборидан четда қолдирмайди. Ижтимоий фанлар дискурсининг табиий фанлар дискурсидан асосий фарқи шундаки, ижтимоий фанларнинг ўз-ўзини бошқариш хусусияти ташқи омиллар ҳисобига тўлдириб борилади, инсонлар онгли равишда жамиятда фаол, мавжуд хулқ-атвор меъёрлари ва миллий қадриятларга амал қилган ҳолда муайян мақсад қўйишади. Шунга кўра, ўз-ўзини бошқариш ва ташқи таъсир омилларининг узвий боғлиқлиги ижтимоий гендер дискурси ривожининг асоси ҳисобланади.

Тўртинчи бобнинг «Гендерга оид миллий дискурсни яратишда “ўз” ва “ўзга” маданият» бўлимида дискурсив ёндашувга асосланган ҳолда⁴⁴, Ўзбекистон ижтимоий-маданий муҳитида гендерга оид дискурсни яратишда тилнинг потенциали борасидаги муаммолар таҳлил этилади. Сир эмаски, халқаро ижтимоий-маданий майдонда фаолият кўрсатиш, бир томондан, Ғарб маданиятининг айрим белгиларини, иккинчи томондан, цивилизациянинг маданий негизини ташкил этадиган айрим қадриятларини ўзлаштиришни тақозо этади.

Бугунга кунда мамлакатимизда гендер муносабатлари нафақат ташқи таъсир ва омилларга, балки ўзига хос иқтисодий (аҳолини иш билан таъминлаш тизимининг ўзгариши), сиёсий (жамиятни демократизациялашда халқаро тажрибаларга суяниш ва барча жабҳаларда тенгликка эришиш) ва ижтимоий (уй зўравонлиги, фертил ёши ва аҳолининг умр кўриш даврини

⁴⁴Scollor Ron, Wong Scollon Suzanne. Intercultural Communication: A Discourse Approach. Second Edition. — Blackwell, 2000. -316 p.

узайтириш) жабҳаларда хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш сиёсатига асосланган.

Таржима назариясининг фундаментал концепцияларидан бири Скопос⁴⁵ назариясига асосланган ҳолда тилнинг (терминолог ва таржимон мисолида) маълум контекстда маълум дискурсни яратишда қуйидаги омилларни эътиборга олиши таъкидланади: ўзлаштирилаётган гендерга оид ғоя ва қадриятлар миллий, ижтимоий-маданий контекстда, ташқи ўхшашликни сақлаган ҳолда, баъзи бир ўзгаришларни талаб этади; жамият ўзининг фундаментал миллий қадриятларига асосланиб, “ўз” ва “ўзга”⁴⁶ маданиятни синтез қилиш орқали миллий маданиятини яратади.

Бобнинг «Гендер аспектида лисоний нисбийлик назарияси» бўлимида этнолингвистика, психоллингвистика ва когнитив семантиканинг долзарб объектларидан бири бўлган лисоний категорияларнинг оламни идрок этишга, хусусан, “оммавий маданият”га таъсири муаммолари тадқиқ этилади.

Маълумки, лисоний нисбийлик назарияси⁴⁷ бир қатор лингвистик тадқиқотлар билан бирга тилнинг феминистик танқидига ҳам асос сифатида хизмат қилган. Унга кўра, тилда гендер номутаносибликни – андроцентризмни енгиш мақсадида ўзига хос ислохотлар талаб этилади. Масалан, инглиз тилида сўз ясовчи элементларнинг ўрин алмашиши: - *man* нинг - *person*га ва ҳ.

Лисоний нисбийлик назариясининг “тил вакилларининг онги улар қўллаётган тил бирликларига боғлиқ”, деган ғоясини эътиборга оладиган бўлсак, ҳимояланмаган ёшлар онгига гендер ўзликка оид терминларнинг таъсири ва унинг оқибатини ўрганиш бугунги кунда баркамол авлодни тарбиялашнинг муҳим жиҳатларидан бири. Зеро, ҳар хил мақсадларда “жинс”ни кўрсатишни талаб этувчи турли хил саволномаларда тавсия этиладиган гендер ўзликка оид тушунчаларнинг қай даражада ёшлар онгида тўғри талқин этилиши, шунингдек, жамиятнинг ушбу тушунчаларни термин даражасида адекват “тушуниши” катта аҳамиятга эга.

Тилни инсон билан чамбарчас боғлиқлигини ҳисобга олган ҳолда, инсон онги, дунёқараши, рухий ва амалий фаолиятини ўрганишга йўналтирилган масалалар, шубҳасиз, тилнинг терминологик қатламида ўз аксини топади. «Терминография дискурс яратишнинг воситаси сифатида» номли иккинчи бўлимда гендерга оид миллий характердаги энциклопедик луғат тузишнинг мақсади, БМТ тизимида жорий этилган гендерга оид терминологияни меъёрлаштириш билан бирга, тилнинг ГТ дискурсини ҳосил қилишида, хусусан, хотин-қизларга оид ижтимоий муаммоларни ҳал этишидаги когнитив потенциали каби муаммолар тадқиқ этилган.

Гендер тадқиқотларига оид тушунчаларнинг асосан инглиз тилидан кириб келганлиги ва уларнинг қисман ўзбек тилига ўзлаштирилиши гендерга

⁴⁵ Katharina Reiss, Hans Josef Vermeer. Towards a general theory of translational action: Skopos theory explained. St. Jerome Publishing, 2013. 221p; Vermeer Hans J. “Skopos and Commission in Translational Action”. Venuti Lawrence. The translation studies reader. Oxon: Routledge. 227-238. 2004. Web. 01.09.2015.

⁴⁶ Казакова Е.А. Теоретические подходы рассмотрения дуальности «свое» и «чужое». Вестник ЧелГУ, 2014. – № 11(340). – С. 120-125.

⁴⁷ Edward Sapir. The Status of Linguistics as a Science // Language, Vol. 5, No. 4 (Dec., 1929), 1929. - p.69.

оид терминосистемани яратишнинг асосий муаммоларидан биридир. Улар нафақат аёллар муаммосини кўтарувчи гендер тадқиқотларига доир, балки Шарқ ва Ғарб феминистик дискурсларига оид манбалардан олинган. Шу ўринда феминист матнлари онтологияси муаллифлари Е.Здравомыслова ва А.Тёмкиналарнинг гендер дискурсига нисбатан “ўз-ўзини тартибга солувчи хаос бўлганлиги боис муаллиф-таржимондан катта масъулиятни талаб этади, чунки айнан у янги соҳа категориал аппаратини яратувчиси бўлиши мумкин”,⁴⁸ деган фикри ўринлидир.

Луғат замонавий жамиятдаги “маданий бурилиш” ортидан пайдо бўлган “гендер бурилиш”нинг (жамиятга янгича қараш) муҳим жиҳатларини инобатга олган ҳолда матбуот, тиббиёт, тилшунослик, адабиёт, сиёсат, қонун, тарих ва бошқа соҳаларга оид муаммоларни ёритувчи тушунча ва терминларни қамраб, гендерологиянинг “жонли” ва ривожланаётган фан сифатида намоён этади.

«Профессионал тажриба ва рефлексив онг» номли учинчи бўлимда гендерга оид терминларнинг номинатив белгилар сифатида махсус семиотик майдонда профессионал коммуникатив тилни яратишдаги аҳамияти, шунингдек, концептларни номлашда онг ва фаолиятнинг кўрсаткичи сифатида намоён бўлиши хусусиятлари тадқиқ этилган. Фақатгина профессионал соҳада терминлар тизимлилик хусусиятига эга, ўзларининг ориентацион хусусиятлари орқали белгиланган вазифаларни амалга оширишга хизмат қилади. Кенг маънода, гендер “когниотип”⁴⁹, яъни махсус типдаги матнларни яратиш ва тушунишда ментал лингвистик фрейм ва ментал лингвистик модель сифатида намоён бўлади.

«Олий таълим тизимида гендер интеграл ёндашув» бўлимида ҳар хил соҳаларда гендер дискурсини яратишда таълим тизимида махсус гендер назариясига оид курсларни жорий этиш эҳтиёжи ҳақида сўз боради. Бу каби курсларни нафақат олий таълим тизимида, балки мактабгача таълим муассасаларидан бошлаб, жорий этиш жамиятнинг гендер муаммосига муносабатини тўғри шакллантиришга ёрдам беради.

Хусусан, гендер тадқиқотларини академик соҳага жорий этиш мақсадида олий таълим муассасалари қошида миллий ва халқаро контекстда Амалий лингвистика доирасида гендер назарияси муаммоларини тадқиқ этиш учун зарур шарт-шароитларни яратиш мақсадида Гендер тадқиқотлари марказини ташкил этиш ва янги ўқув дастурларини киритиш; ўзбек тилида соҳалараро гендерга оид терминлар луғатларини тузиш; тилнинг ижтимоий-маданий соҳа тараққиётига таъсири тенденцияларини ишлаб чиқиш долзарб вазифалар сирасига киради.

⁴⁸Здравомыслова Е., Темкина А. Введение. Феминистский перевод: текст, автор, дискурс // Хрестоматия феминистских текстов. Переводы. под ред. Е.Здравомысловой и А.Темкиной. Санкт-Петербург, 2000. – С.20.

⁴⁹Баранов А. Г. Когнитивные механизмы текстовой деятельности. // Вестн. Пятигор.гос. лингвист, ун-та, 1999.– № 2. – С. 33-39.

ХУЛОСА

1. Ўзбекистонда гендерга оид масалалар “Хотин-қизлар ҳуқуқлари камситилишининг барча шакллариغا барҳам бериш тўғрисидаги Конвенция”га (CEDAW), шунингдек, жамият манфаатига хизмат қилувчи миллий қадрият ва анъаналарга асосланган.

2. Гендерология соҳалараро фан, унинг терминосистемаси мавжуд тил ва инсон ҳуқуқларига оид дискурса самарали коммуникацияни амалга оширувчи когнитив механизм сифатида намоён бўлади. Гендерга оид терминларнинг катта қисми консубстанционал, яъни умумадабий тилга хос сўзлар билан ўзаро семантик деривацияга учраши оқибатида илмий, публицистик, расмий ва сўзлашув каби услубларда фаол қўлланади.

3. Транстерминлашув, таржима, мотивлаш, метафоризация, деривация, лисоний нисбийлик назарияси ва ҳ.лар гендерга оид терминологияни шакллантирадиган муҳим лисоний омилдир. Объектив ҳақиқат, биологик омил, дин, замон, макон, адресант, адресат, маданият, менталитет, онг, шахс, гуруҳ, жамият, ижтимоий институтлар лисоний омилларга узвий боғланган экстралингвистик омиллардир. Ишда тилнинг когнитив потенциали қайд этилган омилларнинг барчасини инобатга олиб фаолият кўрсатадиган муҳим лисоний омил сифатида тадқиқ этилди.

4. Ўзбек тилида барча тиллар каби гендерга оид терминларнинг шаклланиши инсон пайдо бўлганидан бошлаб, аёллик ва эркаклик оламларини тасвирловчи тушунчавий категорияларнинг семантик деривациясига асосланади. Шунга кўра, гендерга оид терминлар тил системасининг бошқа бирликларидан унчалик мураккаб бўлмаган семантик тузилмаси билан ажралиб туради ва ундаги барча терминларни инсон ҳуқуқларини поймол этмаслик сари бирлаштирувчи *дискриминация* семаси асосида бирлаштириш мумкин.

5. ГТ дискурси миқёсидаги терминларнинг ориентацион хусусияти нафақат лингвистик, балки психоллингвистик, социоллингвистик, лингвомаданий ва прагматик жиҳатдан ўзига хос, “сўздан амалиётга” концепцияси доирасида фаолият кўрсатади.

6. Гендерга оид метафора-терминлар-неологизмлар (*genderlect, conformism, glass ceiling, frozen middle, sticky floor, leaky pipeline, etc.*), фрейм ва идеаллашган когнитив моделлар (ICM) тилни ижодий фикрлаш ва тушунишнинг маҳсули сифатида тасаввур қилишга имкон беради.

7. Гендерга оид терминологиянинг ижтимоий фанлар соҳасида пайдо бўлиши ва ривожланиши когнитив фан назарияси ва ўзига хос миллий маданият, тил ва тажрибага асосланган. ГТ дискурси, бир томондан, жамиятнинг заиф қатламини ҳимоя қилиш борасида умумий характерга эга бўлса, иккинчи томондан, гендер дискурсининг “ўз” ва “ўзга” маданиятни синтез қилиш орқали фаолият кўрсатиши унинг ҳар хил жамиятда турлича бўлишини тақозо этади. Бироқ умумбашарий “*тушуниш*”га эришишда,

албатта, инсон ҳуқуқларига оид миллий-когнитив моделлар халқаро ғояларга мос бўлиши керак.

8. Когнитив тилшунослик методлари инсон ҳуқуқларига оид матнлар таржимаси билан боғлиқ муаммоларга ечим топишга кўмак беради. Ишлаб чиқилган когнитив моделлар маълум концептнинг муайян жамиятдаги аҳамиятини белгилайди. Эришилган янги билимлар орқали мавжуд категориянинг икки хил маданиятдаги мазмунини қандай лингвистик белгилар орқали ёритилиши билан бирга яратилаётган таржима тилининг функциясини ҳам аниқлаш муҳим.

9. Метафорали идеаллашган когнитив моделлар (ICM), фрейм, прототип ва табиий семантик метатил (NSM) оламни категориялаштириш ва концептуаллаштиришда, шунингдек, “тушуниш”га осон эришишда қулай дидактик методлар сифатида намоён бўлади. Гендерга оид терминларни ушбу моделларга татбиқи асосида юзага келган “ҳар хил тафаккур – ҳар хил когнитив моделлар” фарази жамиятнинг лисоний олам тасвирини очишга хизмат қилади. Шунга кўра, гендерга оид терминларни таржима қилиш инсон тажрибасига асосланган тафаккурга боғлиқ бўлади.

10. Прототип қурилмага эга бўлган терминларнинг полисемантик хусусиятга эга бўлиш эҳтимоли юқори. Терминлар прототиплик хусусиятига эга бўлиши, турли хил концептуал гуруҳларда мавжуд бўлиши, шунингдек, *ички (intra)* ва *ўзaro (inter)* категорияларга гуруҳланишига кўра *кенгайган ёки торайган (extension vs intension)* тамойиллари асосида изоҳланиши мумкин.

11. Гендерга оид дискурс умумбашарий инсон ҳуқуқларига оид матн сифатида турли тизимдаги лингвомаданиятлар орасидаги ижтимоий муносабатлар манбаи ҳисобланади. Лисоний нисбийлик назариясини эътиборга олган ҳолда гендерга оид терминларни меъёрлаштириш бугунги кунда долзарб вазифа бўлиб, “ўзга” маданиятнинг салбий оқибатларини бартараф этишда терминолог, таржимон, тилшунос ва мутахассисларнинг ўзаро ҳамкорлиги талаб этилади.

12. Терминология ва таржимашунослик фанлари муайян дискурсив назарияни шакллантиришда муҳим омил бўлиб, тилнинг бу имконияти жамиятни халқаро ҳамжамиятга қўшилишига хизмат қилади. Ўзбекистонда гендерга оид концептуал назария эндигина тараққий этаётганлиги боис таржимашунослик соҳаси гендерга оид термин ва тушунчаларни ўзбек тили дискурсига киритишда ўз самарасини беради.

13. Когнитив терминология ва таржимашунослик назарияси, ижтимоий конструктивизм ва танқидий дискурс таҳлили (CDA) методологиялари тилни нолисоний объектлар тўғрисидаги билимларга эга бўлиш воситаси сифатида белгиловчи муҳим омиллардир.

14. Таълим тизимида гендер назариясини жорий этиш жамиятнинг гендер муаммосига бўлган муносабатини тўғри шакллантиришга ёрдам беради.

**ONE TIME SCIENTIFIC COUNCIL BASED ON THE SCIENTIFIC
COUNCIL AWARDING SCIENTIFIC DEGREES DSc.27.06.2017.Fil.19.01
AT TASHKENT STATE UNIVERSITY OF THE UZBEK LANGUAGE
AND LITERATURE NAMED AFTER ALISHER NAVOI**

UZBEKISTAN STATE WORLD LANGUAGES UNIVERSITY

ERGASHEVA GULI ISMOIL QIZI

**LINGUISTIC AND EXTRA-LINGUISTIC FACTORS IN THE
FORMATION OF GENDER TERMINOLOGY IN THE SYSTEM OF
DIFFERENT LANGUAGES**

10.00.11 – Theory of Language. Applied and Computer Linguistics

**ABSTRACT OF THE DOCTORAL THESIS (DSc)
ON PHILOLOGICAL SCIENCES**

Tashkent 2018

The theme of doctoral (DSc) thesis was registered by the Supreme Attestation Commission at the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan under № B2017.2.DSc/Fil78

The doctoral thesis was written at the Uzbekistan State World Languages University.

The abstract of the thesis in three languages (Uzbek, English, Russian (summary)) is logged on the web-sites of the Scientific Council (www. navoiy-uni.uz.) and the information-educational portal «ZiyoNet» (www.ziynet.uz).

Scientific advisor:

Gulandom Hisomovna Bakieva

Doctor of Philological sciences, professor

Official opponents:

Shahriyor Safarovich Safarov

Doctor of Philological sciences, professor

Shoira Rustamovna Usmanova

Doctor of Philological sciences, professor

Alex Krouglov (England)

Doctor of Philological sciences, associate professor

Leading organization:

National University of Uzbekistan

The defense of the dissertation will be held on _____, 2018, at ___ at the meeting of the Scientific Council DSc.27.06.2017.Fil.19.01 at Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi. (Address: 103, Yusuf Hos Hojib Str., Yakkasaroy district, Tashkent, 100174. Tel: (0-371) 2811022; e-mail: monitoring@navoiy-uni.uz.)

The doctoral dissertation is available in the Information Resource Center of Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi registered under №.____ (Address: 103, Yusuf Hos Hojib Str., Yakkasaroy district, Tashkent, 100174. Tel: (0-371) 2811022; e-mail: monitoring@navoiy-uni.uz.)

The abstract of the dissertation was distributed on _____ « ____ », 2018.

(Posting dictionary № ____ as of _____ « ____ », 2018)

Sh.S.Sirojiddinov

Chairman of the One-time Scientific Council based on the Scientific Council awarding scientific degrees, Doctor of Philological Sciences, Professor

K.Pardayev

Scientific Secretary of the One-time Scientific Council based on the Scientific Council awarding scientific degrees, Candidate of Philological Sciences

N.M.Makhmudov

Chairman of the One-time Scientific Seminar based on the Scientific Council awarding scientific degrees, Doctor of Philological Sciences, Professor

INTRODUCTION (annotation of doctoral thesis)

Topicality and necessity of the thesis. The fact the world linguistics deals with anthropocentric paradigm urges the study of the issues related to gender terminology standardization and gender discourse implementation. In this regard, challenging the principles of traditional terminology and translation, testing the perspective relevance of cognitive semantics to demonstrate a language potential in the world conceptualization and categorization through gender discourse lens, revealing linguistic and extra-linguistic factors in the formation of gender terminology system is of high importance.

Gender and language issues, translation of human rights texts, cognitive study of terminology are highly addressed by modern linguistics. Since 1970's gender has been studied as a factor demonstrating the need of society towards social enhancement, an index of language evolution and a subject of social-cultural relations in national and international levels.

The tendency of developing new methods and approaches of the world linguistics in accordance with the existent traditional Uzbek linguistics has been formed in the years of independence, since one may observe the introduction of the principles of cognitive approach to the traditional terminology methodology. The fact that «Uzbekistan is to be competitive worldwide in the sphere of science, intellectual potential, modern personnel training and high technologies»¹ sets the task to raise the level of the researches equal to the world standards. The importance of gender relations at the State level urges the investigation of gender terms in the cognitive aspect from onomasiological, semasiological and lexicographic viewpoints, recalling the need to study the cognitive potential of the language by the conscious and unconscious way we categorize and conceptualize the world.

The research work contributes to the implementation of the Presidential Decree # 4797 “On establishment of the Tashkent State University of Uzbek language and literature named after Alisher Navoi” as of May 13, 2016, # 4947 “About the strategy of actions for further development of the Republic of Uzbekistan” as of February 7, 2017, # 5106 “On strengthening the effectiveness of youth policy and supporting the Youth Union of Uzbekistan” as of July 5, 2017, Presidential Resolution “On measures for further development of the higher education system” as of April 20, 2017, Decree # 5325 “On measures of radically improving activities in the sphere of supporting women and strengthening the family institution” as of February 2, 2018 and other legal and regulatory instruments related to the theme of dissertation.

Relevant research priority areas of science and developing technology of the Republic: I. The research was carried out under the priority directions of science and developing technology of the Republic “The Formation of the

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2017 йил 22 декабрдаги Олий мажлисга мурожаатномаси. – Халқ сўзи, 2017 йил 23 декабрь. – №258 (6952).

Innovative System of Ideas in Social, Legal, Economic, Cultural, Spiritual and Educational Development of the Democratic State and their Ways of Implementation in the Information Society”.

A review of international research on the topic of dissertation²:

A starting point of the terminology science dates back to the early XX century (O.Wüster, D.Lotte, U.Tursunov). What is more important, over the last decades, the independent scientific schools on terminology have been developed in the countries as Austria, Germany, United Kingdom, United States, Canada, Czech Republic, Scandinavia, Russian Federation, Ukraine, Azerbaijan, Latvia, Lithuania, Estonia, as well as Uzbekistan.

A number of scientific findings have been obtained as a result of the worldwide researches in the aspect of cognitive terminology: the theoretical foundations of terminology as a relatively independent science (Russian Institute of A.S.Pushkin); cognitive features of the formation of life-science terminology (Vrije Universiteit Brussel, Belgium); the theory and methods of cognitive terminology (Pompeu Fabra University, Spain); the cognitive approach to the professional communication and terminology (the Russian Linguistic Association of Cognitologists, the Russian Fundamental and Applied Linguistics Association, the American Association for Applied Linguistics,); the cognitive foundations of the translation and terminology fields (Lomonosov Moscow State University Translation School; University of Granada, Spain); the biological, psychological and social factors in the formation of gender-related terms (Macquarie University, Australia); feminist critique of gender-related terminology and concepts (University of Konstanz, Germany; University of California, USA); and linguistic and extra-linguistic factors in the formation of gender-related terms (Uzbekistan State World Languages University, Uzbekistan).

Today, the world linguistics is contributing to the development of the problems related to the functional-semantic features of gender terminology, the categorization of the term-system in lexicographic, stylistic, linguo-pragmatic, psycholinguistic and lingua-cultural aspects.

Problem development status. The study of the linguistic peculiarities of the Uzbek specific terminology by Uzbek scholars³ goes back to the 1930s. Recent researches⁴ of the theoretical-methodological aspects of terminology system in the

² A review of international research on the topic of dissertation was based on the following sources: www.pushkin.institute, www.vub.ac.be, www.upf.edu/en/home, www.ralk.info, www.msu.ru, www.ugr.es/en, www.mq.edu.au/, www.uni-konstanz.de/en/, www.uzswlu.uz/, www.universityofcalifornia.edu.

³ Турсунов У. Ўзбек терминологияси масалалари. – Т., 1933; С.Ф. Ақобиров. Тил ва терминология. –Т., 1968; Дониёров Р. Ўзбек тили илмий-техникавий терминлари тарихидан. –Т., 1973; Усмонов Н.У. Ўзбек тилининг педагогик терминологияси: фил.ф.н. ... дис.автореф. – Т., 1994; Дадабоев Х. Общественно-политическая и социально экономическая терминология в туркоязычных письменных памятниках XI-XIVвв. Дис. ... д-ра филол.наук. – Т., 1991; Бектемиров Х, Бегматов Э. Мустакиллик даври атамалари. –Т., 2002 ва ҳ.к.

⁴ Ахмедов О.С. Инглиз ва ўзбек тилларида солиқ-божхона терминларининг лингвистик таҳлили ва таржима муаммолари: Фил.фанлари доктори ... диссертация. – Т., 2016; Палуанова Х.Д. Инглиз, ўзбек, рус ва қорақалпоқ тилларида экологик терминларнинг деривацион-семантик принциплари: Фил. фанлари доктори ... диссертация. – Т., 2016; Кадирбекова Д.Х. Инглизча-ўзбекча ахборот-коммуникация технологиялари терминологияси ва унинг лексикографик хусусиятлари: Фалсафа доктори ... дис. – Т., 2017; Валиев Т.Қ. Ўзбек тили йўлсозлик терминларининг структур-семантик хусусиятлари ва лексикографик талқини:

field of law, tax and customs, ecology, ICT, road construction, etc. undoubtedly increase the value of the national scientific-technical terminology, enriching, in turn, the scope of professional discourses.

Gender and language issues focusing on discourse rather than grammar have become commonplace in recent decades by the evidence of a huge number of bibliography list dedicated⁵. It can be attributed to the development of the modern linguistics in anthropology paradigm investigating the issues of language, thought and culture as a whole. Accordingly, the scientific-theoretical views of Sh.Safarov on mental-linguistics is of high importance⁶.

An introduction of socio-terminology, communicative theory of terminology and socio-cognitive terminology has promoted Terminology to a brand-new level⁷ (Cabre Teresa, 1999; Temmerman Rita, 2000; Pamela Faber 2012), from the time when Traditional Terminology has been integrated into a totally different space in the 1990s.

The study of Translation studies from cognitive viewpoint have opened up new prospects in dealing with the metaphor theory⁸, *understanding* and *cognition* in relation to translation of international human rights texts and the application of cognitive models in the translation of such texts⁹. The researches of the Uzbek scholars on gender aspect of the language is worthy of note¹⁰.

We claim that modern national researches in the scope of terminology, dealing with the vocabulary of specialized subjects, are cut from the natural functionality of language (in discourse and categorization), and consequently are detached from problem solving potential of the language. Today, the study of gender as an object of Applied linguistics remains as one of the topical issues. The present work attempts to study the very object in the aspects of Terminology and

Фалсафа доктори ... дис. – Самарқанд, 2018. Ходжаева Д.И. Тилшунослик терминларининг лексикографик таҳлили (инглиз, рус ва ўзбек тиллари изоҳли луғатлари материаллари мисолида): Фалсафа доктори ... дис. – Бухоро, 2018.

⁵ An advanced resource book by Jane Sunderland gives a comprehensive overview of the works done in the aspect of gender and language // Jane Sunderland. Language and Gender: An advanced resource book: Routledge, NY, 2006. 385p.

⁶ Сафаров Ш. Тил назарияси ва лингвометодология: монография. – Т.: Bayoz, 2015; Сафаров Ш. Прагмалингвистика: монография. – Т., 2008; Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Жиззах: Сангзор, 2006.

⁷ Boulanger J. C. “Une lecture socioculturelle de la terminologie”. Cahiers de Linguistique Sociale 18. 1991. - pp. 13-30; Gaudin F. Socioterminologie: Une approche sociolinguistique de la terminologie. Bruxelles: Duculot, 2003; Cabre Castellvi M.T. Elements for a theory of terminology: Towards an alternative paradigm. Terminology 6 (1), 2000. - pp. 35-57; Cabre Teresa. Terminology. Theory, methods and applications. Amsterdam: John Benjamins, 1999; Temmerman R. Towards new ways of terminology description. The sociocognitive approach. John Benjamins B.V., 2000; Pamela Faber. A cognitive Linguistics view on Terminology and specialized language. GmbH & Co. Berlin, 2012. - 315 p.

⁸ Thinking through translation with metaphors. Edited by James St. Andre. GB:St Jerome, 2010.

⁹ Garre Marianne. Human rights in translation: legal concepts in different languages. Copenhagen, Denmark: Copenhagen Business School. 1999.

¹⁰ Курбанова М. Гендеролингвистик тадқиқ янги парадигма сифатида // Ўзбек тили ва адабиёти. 2-сон. – Т., 2014; Курбанова М. Ўзбек болалар нутқининг прагматик хусусиятлари: Филол.фан.д-ри. ... автореф. – Т., 2018; Шахобиддинова Ш.Х. Морфологик бирликларнинг прагматик тавсифига оид мулоҳазалар (қиёслаш категорияси мисолида) // БухДУ Илмий ахбороти. 2017/1(65); Хожиева З. Бадиий матн таҳлилининг гендер аспекти// Fledu.Uz №1/15/2017; Расулова М.И. Основы лексической категоризации в лингвистике. – Т.: Фан, 2005; Насруллаева Н.З. Инглиз ва ўзбек тилларида оламнинг фразеологик манзарасидаги гендер концептларининг шаклланиши: Филол.фан.д-ри. ... автореф. – Т., 2018.

Translation from cognitive semantics viewpoints, revealing specific features of GM discourse language through hermeneutic approach.

Relevance of the dissertation research with the plans of the scientific-research works of the higher educational or scientific research institutions where the dissertation has been conducted. The dissertation work was carried out at Uzbekistan State World Languages University under the scientific research plan following an Applied state project № A-1-219 entitled “Creating an educational-methodical complex providing C1 level of CEFR at higher educational institutions of foreign (English) language direction” (2015-2018).

The aim of the research work is revealing linguistic and extra-linguistic factors of the formation of gender discourse terminology in international and national contexts.

The tasks of the research:

to challenge the traditional theory of terminology with regard to the principles of concept and term and provide tools for description, denominations of terms;

to study linguistic and extra-linguistic factors contributing to the emergence of gender studies in linguistics;

to demonstrate the creative potential of the language in engendering idiomatic terms in line with semantic, morphological and syntactic methods of the formation of gender related terms;

to reveal an expressive capacity of the NSM on the basis of the analysis of basic social categories;

to evaluate Terminology and Translation as potential disciplines in creating GM discourse, in particular a performative function of gender terms in enhancing women’s rights;

to create ICMs (Idealised Cognitive Models) and frames of the category *discrimination* – a unifying seme of GM discourse terminology, which entails the development of a particular strategy in translating human rights texts;

to develop the principles of creating national discourse through the study of extra-linguistic factors in the process of translation of gender terms;

to elaborate a glossary of gender related terms and concepts of an encyclopedic type aimed at enhancing language use and standardization of gender terminology for official (UN) documentation, publications, and undoubtedly for linguistic theory itself;

to propose a project on introduction Gender specific courses in the system of higher education.

The object of the research work: gender related terms of the Uzbek and English languages.

The subject of the research work: cognitive peculiarities of the formation and translation of gender related terms.

Methods of the research: methods of frame, prototype, gestalt and Idealised Cognitive Models (ICM) semantics; method of corpus linguistics (BNC), method of critical discourse analysis (CDA), as well as descriptive, comparative and componential analysis methods.

Scientific novelty of the research work:

linguistic and extra-linguistic factors in the formation of gender term system, as a cognitive structure providing an effective communication in human rights discourse, have been studied;

scientific terminology of gender discourse in line with translation studies have been studied from a perspective of ‘understanding’ – hermeneutic approach, through the prism how the world is categorized and conceptualized;

the role of semantic categories, such as the frames and prototypes, metaphorical Idealised Cognitive Models (ICMs) and Natural Semantic Metalanguage (NSMs) in categorization and conceptualization of gender related terms and concepts has been studied from Applied linguistics viewpoint, i.e. in the field of Terminology and Translation;

the issues of gender discourse terminology standardization at the level of international standards have been investigated;

the principles of description the terms in the glossary either intensionally and/or extensionally in comparison with traditional Terminology principles have been developed;

the conception of elaborating the glossary of gender related terms and concepts as a basic factor of developing gender mainstreaming discourse has been substantiated.

Practical results of the research work:

a number of proposals and recommendations in the development and standardization of gender terms have been presented;

a glossary of an encyclopedic type has been elaborated to enhance language use and standardize terminology of gender issues for official documentation, publications in international and national contexts. A referenced translation of the terms into the Uzbek and Russian languages will serve as a key resource for translators, editors, writers and interpreters. The glossary does more than just standardize language, though. It offers education on key issues facing women and men in the drive towards gender mainstreaming (hereinafter GM).

Authenticity of the research results is defined by persuasiveness of conclusions, concrete statement of the problem, efficiency of the approaches and the methods applied in the work .

Scientific and practical value of the research results: The scientific value of the work is defined by the fact that it evaluates the status of gender terms systems in the language, enriching the branches of comparative terminology, lexicology and translatology from cognitive linguistics viewpoint. Methods used within the frame of the work can serve as a scientific tool in investigating other term spheres of the language. What is more important, the potential of the language within social constructivism paradigm has been put forward.

The practical value of the work is determined by the availability to use the data and outcomes of the thesis in the faculties of philology and translatology of HEIs, conducting the courses of “Cognitive linguistics”, “Theory and practice of translation”, “Lexicology”, “Applied linguistics”, “Discourse analysis”, as well as

in the process of elaborating dictionaries, glossaries, text-books and educational manuals for the specialists dealing with human rights issues.

Implementation of the research results.

findings on the linguistic and extra-linguistic factors in the formation of gender term system, as a cognitive structure providing an effective communication in human rights discourse, have been applied to the fundamental project OT-F8-062 «Derivational Laws of the Language Development» (certificate 89-03-4187 of the Ministry of Higher and Secondary Specialized Education of the Republic of Uzbekistan as of December 4, 2018). Introduction of the scientific results will contribute to enlighten the issues as a creative potential of language, derivative and cognitive features of the formation of term systems.

an introduction of relatively new approach within the scope of Applied Linguistics, suggested methods based on hermeneutic approach of interpretation were recognised at the scientific seminar of Guildhall School of Law and Business Translation and Interpreting department of London Metropolitan University. (minutes of London Metropolitan University Translation and Interpreting department as of April 5, 2018; Certificate № 974438-432);

the findings on social importance of implementing the semantic categories as frame, prototype, Idealised Cognitive Models (ICMs), Natural Semantic Metalanguage (NSM) to Applied linguistics have been introduced to teaching the modules of directions “Philology and teaching languages: English language” and “Theory and practice of translation” at the Republican Scientific-Practical Centre for Development Innovative Methods of teaching Foreign languages (certificate № 10-05/192 of the Republican Scientific-Practical Centre for Development Innovative Methods of teaching Foreign languages, as of November 28, 2018). Introduction of the scientific results will contribute to enlighten the issues of integration of translation and cognitive semantics, the social potential of applied linguistics.

the use of the proposals on standardization of gender identity terms at international level within Criminal Code IV of the Republic of Uzbekistan has been approved by the Legislative Chamber of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan (certificate № 04/5-06-14 of the Legislative Chamber of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan, as of February 2, 2018). As a result, the formation of alien culture issues at the term level will determine the conscious attitude of the society towards them and encourage the development of specific measures against them;

the findings on the essence of elaborating a glossary of gender related terms and concepts in developing a GM discourse have been used in compiling a glossary of gender related terms and concepts within a joint project of UNDP and the Committee of Women of the Republic of Uzbekistan (certificate № 250/OL/GGC/210 of United Nations Development Programm, as of January 30, 2018).

Approbation of the research results. The results of the thesis have been discussed at different meetings, including 9 international and 14 republican scientific and practical conferences. The research work has been discussed at a

scientific seminar of Translation and Interpreting department of London Metropolitan University.

Publication of the research results: All-in-all 15 scientific works have been published on the topic of the thesis: 1 monograph, 11 scientific articles in the republican and 2 in foreign journals recommended by the Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan for publication of the basic scientific results of doctoral dissertations.

The outline of the thesis: The thesis consists of an introduction, four chapters, conclusions and a list of used literature. The total volume is 203 pages of the text. .

MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

The introduction part of the work informs on the conception and approach we deal with within the framework of the present research work, the challenging questions, in line with the principle items required for the introduction part.

Chapter I “**Theory of gender aspect of language**” studies *gender and language* issues. The words of the great scientist, linguist-theorist Wilhelm von Humboldt are absolutely true, that the *old* will never lose its value due to its significant contribution as a key in the perspective of *new* researches¹¹. Thus, the gender aspect has been analysed in different-system languages on the basis of ready-made models of description presented in the collective scientific work edited by V.N.Yartseva and B.A.Serebrennikov "Principles of description of the world languages"¹².

Paragraph 1.1. “Principles of description of the world languages: gender aspect” considers the following problems: gender as a conceptual category; constitutive features of the structure and structural features of the language; commensurability of languages; semiological principle; dictionary as a component of language description; gender in a communicative aspect.

It is worth noting that our research work is based on the empirical research, which provides the opportunity for the development of theoretical knowledge, and theoretical research, in turn, opens new prospects for empirical research.

A strike on symbolic-semantic nature of gender allows assuming that it has acquired extra positive and negative features based on the experience. Today gender studies are concerned with the issues such as the definition of femininity and masculinity as two socio-cultural constructs, their relationship with sexuality, the analysis of the ideas built upon the differences between men and women, and the roles that men and women play and are expected to play in society¹³.

Paragraph 1.2. “Developing of gender and language studies: feminist perspective” deals with the issues of fundamental approach to *Gender and language* studies, which goes back to the early XX century. Gender aspect of language and communication was the main subject of the researches (Sepir 1915, 1929; Jespersen 1922, Mauthner 1921, Rochefort 1922, Haas 1944) but still

¹¹ Гумбольдт В. Язык и философия культуры. – Москва: Прогресс, 1985.– С. 375.

¹² Принципы описания языков мира. Под ред. В.А. Серебрянникова. - Москва: Наука. 1976. 343с.

¹³ Marcella De Marco. Audiovisual translation through a gender lens. Amsterdam-NY 2012. - p.25.

keeping on the margins of linguistics. The development of sociolinguistics¹⁴, the formation of the postmodern theory of knowledge and the rise of the feminist movement played an important role in the emergence of fundamental gender issues, as an independent aspect within interdisciplinary field. It is worth noting that gender problems in terms of treating women has been formed in the Eastern culture in the XIX century. Ideological-esthetic views towards discrimination of women may be observed in the works of Anbar Otin and Dilshod Barno¹⁵.

Baudouin de Courtenay was absolutely right regarding the terminological boom (*anthropocentrism, cognitive linguistics, linguaculturology, discourse, text interpretation, pragmatics, etc.*) of the XXI century linguistics in anthropocentric paradigm to which almost all scientific disciplines are to appeal (in line with practical and theoretical knowledge)¹⁶, as well as gender studies which have already integrated into linguistics and found their scientific-theoretical basis.

The paragraph 1.2.1. "Language evolution in gender aspect" reveals the main problems of the study of language evolution from a gender perspective, which were formulated in the form of the following questions:

1. Does *gender and language* evolution have any direction?
2. What are the universals of language changes in a gender aspect?
3. What are the reasons for the continuous emergence of new linguistic changes in a gender aspect?
4. What is the mechanism of language changes in gender aspect?

Language change from gender perspective may be seen in the form of two challenges: early feminist challenges to the sexist nature of various aspects of the (English) language (particularly in the 1970s), and more recent feminist and post-structuralist challenges to those early challenges¹⁷.

Paragraph 1.3. "Factors contributing to the emergence of gender studies in linguistics" attempts to apply the factors contributing to the development of a new science in relation to Gender Linguistics (GL) or *gender and language* studies:

1) A pragmatic factor, namely the changing and emerging needs of society in the results of linguistic researches;

2) An epistemological factor, i.e. the general level of knowledge, primarily philosophical. Thus, a modern anthropocentric paradigm in linguistics has been developed due to the general interest in a person, his/her mental and emotional world, his/her interaction with the outside world. It is worth pointing that one of the influential factors that has stimulated the development of gender linguistics is the brilliant work of W. Humboldt on language and culture philosophy, in which he describes the difference between sexes and its effect on the organic nature¹⁸.

¹⁴ Haas Mary. 'Men's and women's speech in Koasati', *Language* 20: 142–9. 1944; Labov William. *The Social Stratification of English in New York City*. Washington, DC: Center for Applied Linguistics. 1966; *Language in the Inner City*. Philadelphia, Pa.: University of Pennsylvania Press. 1972; Trudgill Peter 'Sex, covert prestige and linguistic change in the urban British English of Norwich', *Language in Society* 1: 179–95. 1972.

¹⁵ These poetesses have been included in the glossary of gender related terms and concepts as *Uzbek feminist enlighteners*.

¹⁶ Бодуэн де Куртенэ И.А. Языкознание, или лингвистика, 19 века // Бодуэн де Куртенэ И.А. Избранные труды по общему языкознанию. В 2-х т. - М., 1963. – Т. 2. - С. 16-18.

¹⁷ Кирилина А.В. Гендер: лингвистические аспекты. – Москва, 1999. – С. 35.

¹⁸ Гумбольдт В. фон. О различии между полами и его влиянии на органическую природу // Язык и философия культуры. - М., 1985. – С. 142-159.

3) An inter-disciplinarian factor – a distinctive feature of gender is its development within an interdisciplinary paradigm.

4) Intra-scientific factor, i.e. the logic of the development of linguistics – the period of a radical change towards gender research approach, which was also caused by a scientific paradigm shift and social changes.

5) The personality factor – the formation of the ideas on the knowable object.

6) Language factor proper, i.e. language material. The expansion of the linguistic material largely determines the nature of the linguistic theory.

7) Each of the directions and schools has its own meta-language (or rather, meta-dialect).

8) The emergence of gender oriented scientific schools and trends with specific paradigmatic approaches.

9) Development of lexicographic works is expressed in the need for the lexicographic description of Gender terms in the form of terminological glossaries¹⁹.

10) A wide range of bibliography dealing with gender issues from different perspectives in line with the publishing of special theoretical journals, which provide a holistic understanding of society.

11) Gender integrative approach to higher education – the integration of such programs in the system of higher education and training specialists in this area will help to improve the science of Applied linguistics and make scientists more socially responsible. And this, in turn, is a major guarantee for positive social change in the future²⁰.

The last paragraph of the chapter 1.4. “Applied linguistics: optimization of disciplines” deals with the fields of Terminology and Translatology as a potential sciences, whereby an Applied linguistics is an “interdisciplinary field of inquiry which addresses a broad range of language-related issues in order to understand their roles in the lives of individuals and conditions in society”²¹.

Chapter II. “**Linguistic factors in the formation of gender terminology**” deals with the issues of nature and function of gender terms, in particular gender identity terms and terms of gender mainstreaming discourse²².

Section 2.1. “Terminology: the nature of concepts and terms” questions the scientific underpinnings of traditional Terminology (Wüster 1979), which

¹⁹ Словарь гендерных терминов (2002), под ред. А.А. Денисовой; Lexicon of Key Terms Related to Gender Equality and Women’s Economic Empowerment (last update 2012). Online glossary, providing the terminology relevant to gender equality in French, English and Spanish; Glossary on Macroeconomics from a gender perspective, prepared by Bridge in collaboration with GTZ, Authors: Patricia Alexander with Sally Baden (2000); Glossary of Gender and Development terms. This glossary is the third section of the “Toolkit on mainstreaming gender equality in EC development cooperation” (2004); European Commission-Dg Justice, Gender Equality Glossary - online glossary; Glossary on maternal health with additional focus on gender issues, author Christina Eng (2010); Inter Press Service (IPS), IPS Gender and Development Glossary 3rd Edition, A Tool for Journalists and Writers (2010); International Labour Organization (Ilo), Abc Of Women Workers’ Rights And Gender Equality (2007) and etc.

²⁰ Теория и методология гендерных исследований. Курс лекций / Под общ. ред. О.А.Ворониной. — М.: МЦГИ - МВШСЭН - МФФ, 2001. – С.5.

²¹ <http://www.aal.org/?page=DefAPLNG> American Association of Applied Linguistics

²² GM terms operate through the United Nations system and international community discourse towards realizing progress on women’s and girl’s rights, as a sub-set of human rights.

disregards a human being's cognition and thought in denomination of concepts. It claims that concepts exist in an objective reality and are primary in the nomination of the terms (*discrimination* and *sex*). However, some concepts emerge as a product of a human being cognition and understanding. As well as most of GM discourse terms do not exist in an objective world and considered to be primary, being prescribed a particular function.

Paragraph 2.2. "Basic social categories: NSM approach" attempts to demonstrate the essence of NSM analysis, provided by Anna Wierzbicka²³, in the scope of hermeneutic theory, i.e. to what extent NSM results²⁴ prevail lexicographic analyses of the kinship terms to achieve "understanding" and contribute to defining prototypes of the relevant social categories.

Turning to the question of the concept *odam* (*human being*), it was found, based on the lexicographical analysis²⁵, that the concept includes both a man and a woman.

According to the model of the frequency of features, it becomes obvious that the prototype should be that member of the category that more closely corresponds to the frequently occurring combinations of characteristics, as "it is to have common and significant features or signs pertaining to the objects included in the category as the prerequisite for comparison²⁶". It is assumed that the NSM results of the category "Man" developed by Anna Wierzbicka and Cliff Goddard, in the form of "explicit formulae"²⁷, may assist to justify the assumption that the prototype of *odam* (*human being*) goes back to *Odam Ato* (*Adam* – the first male human being on Earth (in Islam)), which demonstrates a clear evidence of feminist critique – the identification of the *human being* with a *male being*.

The paragraph 2.3. "Specific features of formation of gender term system" comprises a comprehensive study of transterminologization process based on factual linguistic materials – dictionaries and glossaries of gender terms, as it is one of the productive ways of updating modern specialized term system in different languages, as well as gender terminology. For instance, the term *androcentrism* has been introduced to the linguistics from social sciences as a concept highlighting the dominance of masculinity or male world picture in the language, i.e. a linguistic fixation on masculinity: using a masculine gender to either sexes, etc.

According to U.Tursunov, "the Uzbek term-system is developed due to the internal and external resources, whereas the inner sources play a significant role in the formation and improvement of the system; since, globalization of science and

²³ Cliff Goddard, Anna Wierzbicka. Men, women and children: the conceptual semantics of basic social categories. // Words and Meanings: Lexical Semantics Across Domains, Languages, and Cultures. Oxford University Press. 2014. - p.124.

²⁴ According to Sh.Safarov, *ibtidoiy ma'no bo'laklari* (primary semantic primitives). See: Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Т., 2008. – Б. 262.

²⁵ Эргашева Г.И. Инглиз ва ўзбек тиллари фразеологизм ва паремияларида гендер аспектининг қиёсий-типологик тадқиқи: Филол.фан.номз. ... дис. –Т., 2011. – Б.72-82.

²⁶ Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. Жиззах: Санзор, 2006. – Б.57.

²⁷ Патрик С. Политическая лингвистика 1(35)2011. УрГПУ, Екатеринбург. Перевод с французского Е.Е.Аникина. Оксюморон или недопонимание? Универсалистский релятивизм универсального естественного семантического метаязыка Анны Вежбицкой.

technology and culture urges the exploitation of the language potential to the maximum”²⁸. Regarding gender terminology, one may observe that the semantic derivation principle prevails over morphological and syntactic sources of terminology enrichment.

It is worth noting that gender term system supports the *gender* component terms, which are semantically derived by means of combination of words in general use and words of special languages: *gender, gender stereotypes, gender blindness, gender roles, gender audit, etc.*

The terminology of *gender mainstreaming* discourse includes the terms: *advocacy, abuse, violence, equality, family, poverty, norms, discrimination* for which non-terminological meaning is subordinate. Moreover, this applies to those areas where borrowed and international terms predominate – lexical units that have been translated into Uzbek only in their terminological meaning: *androcentrism, androgyny, bisexuality, cisgender, convention, conformism, discrimination, gay, etc.*

Structural classification of gender terms looks as following: 1) simple terms: *family, violence, advocacy*; 2) compound terms: *androgyny, androcentrism, homosocial*; 3) multicomponent terms, from two-component to seven-component terms (ranked high by quantity): *cast vilonce, fertile age, gender analysis, gender gap, gender focal point*; 4) Abbreviations (the lowest rate): it is assumed that the term CEDAW may not be rendered in the Uzbek language in the form of abbreviation, since it leads to the violation the standardization of terms.

2.4. “Description methods of gender terms” challenges the principles of traditional terminology. The question could be formulated as follows: do we find the traditional Terminology approach to be ideal to define a concept in its clear-cut position in the concept system? Or do we rather find descriptions of a different nature, definitions perhaps, which reflect the prototype nature of understanding, as the cognitive science claims. Consequently, five types of the concept groups, concentrating on their definability in the vocabulary of a gender discourse, have been distinguished:

1. Activity (umbrella categories – totality of activities covered by a discipline) – empowerment, feminism, mainstreaming.
2. Entity – gender, commission, committee, family.
3. Individual – gender advisor, gender focal point, gender analyst.
4. Action – coercion, discrimination, suicide, violence, abuse, harassment,
5. Relations (sexual) (at the same time may refer to individuals) – homosexual, lesbian, bisexual, transsexual.

*Extension vs intension*²⁹ towards term definition, whether it is possible to define terms as *gender, discrimination* and *feminism* intensionally and/or extensionally in relation to the traditional Terminology has been determined as follows:

²⁸ See: Ўринбоев Б. Ўзбек терминологияси У. Турсунов талкинида // Тилшуносликнинг долзарб масалалари. Илмий мақолалар тўплами. –Т., 2006. – Б.151.

²⁹ Temmerman Rita. Towards new ways of terminology description. The sociocognitive-approach. Philadelphia: John Benjamins B.V., 2000. - p. 7.

For these three types of units of understanding we shall question the objectivity of their existence (definition), which enables to judge their fitness for terminological description in line with the principles of the traditional schools for Terminology. According to the traditional Terminology, concepts need to be assigned a place in a logically or ontologically structured concept system in order to be clearly defined, i.e. the definition indicates the superordinate term and relevant characteristics, which delimit the concept from related concepts. However, we assume that for some units of understanding in the language of the social sciences, such a definition is undesirable because the impossibility of clearly delineating a unit is functional in science; hence “defining” is never ending process and serves as a motive for *understanding*.

For *gender* it is conceivable to refer to as the superordinate concept – *the fact of belonging to either male or female sex*. However, *sex*, being fixed on the same horizontal level with *gender*, is prone to be clearly delineated, i.e. one can list the differentiating characteristics in order to fix the concept being defined in its concept system and to delimit it from the other concepts in the system (see table 1).

Table 1. The characteristics distinguishing gender and sex

Gender (the intension)		
	Gender	Sex
Characteristics	the state of being male or female (typically used with reference to social and cultural differences rather than biological ones)	either of the two main categories (male and female) into which humans and most other living things are divided on the basis of their biological differences

O.Akhmedov, dealing with tax-customs terms, regards one-component words to be stable from morphological-derivative viewpoint. “However, they carry “small information” as terms of single definition, forming at the same time the list of primary terms of the tax-customs term system”³⁰.

For *discrimination* it is not difficult to find a superordinate term. Discrimination is “the unjust or prejudicial treatment of different categories of people, especially on the grounds of race, age, or sex”. However, not only the superordinate term can vary, but more significantly we find different perspectives from which different categorisations result, which may or may not be referred to by *discrimination*. It is impossible to come up with one clear-cut unambiguous concept structure, which allows a definition to cover the necessary and sufficient characteristics in order to delineate *discrimination* from other concepts. If *discrimination* is defined as “the unjust or prejudicial treatment”, then we should be able to delineate it from other treatments in gender mainstreaming discourse, which can be placed on the same horizontal level in the concept structure. But

³⁰ O.C. Ахмедов. Инглиз ва ўзбек тилларида солиқ-божхона терминларининг лингвистик таҳлили ва таржима муаммолари: Фил.фан.д-ри. дис. – Т., 2016. - Б.62.

which are those treatments that should be delineated from *discrimination*? There are many which can be classified as intracategorially and intercategoryally, which can be categorised in different ways but their relationship to *discrimination* cannot be presented in a simple logical structure.

In a real taxonomy the superordinate term should be of the same nature as *feminism* is itself, i.e. a term indicating the category which has an intension of a more general nature (fewer characteristics), and consequently an extension which is larger than the category *feminism* itself.

The paragraph 2.4.1. “Gender identity terms” basically deals with the issues of standardization of gender identity terms, in particular in the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan. The concept *homosexuality* is defined in terms of semantically different term *besoqolbozlik*; as a result an ambiguity in the wrong usage of the terms comes into existence. It is worth noting that *besoqolbozlik* in terms of *chuh rabozlik* has been regarded as a particular case with particular approach at the time of Babur³¹.

Paragraph 2.4.2. deals with the nature and function of GM terms that follow the concept *from words to the actions*. We found that GM terms, being motivated, are more oriented, since they are created consciously by rational nomination of a new concept in a derived context. However, there are cases when the addressee may not notice the orientational potential of the term or perceive it not in the way the author suggests owing to extra-linguistic factors, among which is the change in the terms content due to the scientific knowledge development (objective reason). The term *gender blind*³² – being correctly oriented, it can be perceived by a lay person as non-oriented, as if semantically obscured implying positive policy which doesn't support an approach to be different towards men and women taking into account their biological, physical and social character. However, the specialist of gender studies will be able to interpret the term correctly.

Along with the nominative and signifying function, the joint realization of which reveals special concepts, categories, properties, processes in special areas of knowledge, it is worth noting that gender terms possess the communicative and/or informational function in particular. Hence, the term is represented as a kind of concentrate of particular knowledge as a means of conveying the information about a special concept, urging a special feedback. The communicative function of the term is associated with a pragmatic function as well, because it is determined by the connection of the sign with the participant of communication, the conditions and the sphere of communication, the current regulations, etc., presenting additional information on the designated concept, calling additional associations.

The study will try to demonstrate the process of engendering terms of *gender mainstreaming discourse* on the example of the conceptual section of the Summary Record of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination (Record as

³¹ Бобурнома. Захириддин Мухаммад Бобур. Порсо Шамсиев, Содик Мирзаев ва Эйжи Мано. – Т.: Шарқ. 2002; The Baburnama. Memoirs of Babur. Prince and Emperor. Translated, edited, and annotated by: Wheeler M. Thackston. 2002.

³² A policy which is *gender blind* does not take into account different roles and diverse needs assigned to men and women. They maintain the status quo and will not help transform the unequal structure of gender relations)

of February 20, 2009). The record provides the analysis of some of the main elements of the Convention, or to put it more precisely, it demonstrates the process of codification of the new concepts by specialists of the relevant sphere (a discussion in which Mr. Thornberry, Mr. Kemal, Mr. Lindgren Alves and the Chairperson were present). The term “temporary special measures” has been considered in particular.

The following item of the work 2.5. “Understanding through metaphors: terms-metaphors” regards “understanding” as a key point of cognitive studies, in particular cognitive linguistics. However, the very concept is actively and consciously being implemented in the official policy of GM as well, since the specialists and state parties realize that understanding the problems they deal with is of great importance and crucial in adopting the right policy.

Gender metaphor is used in conceptualization the cultural, social and political reality towards the objects which are not directly related to gender. For instance, the comparison of a homeland with a mother as *ona Vatan, ona Yurt, ona zamin* in the Uzbek language; whereas the English language renders the concept in terms of *the mother of parliaments*. In this respect, it is often possible to observe how “secondary names”³³ (metaphorical and metonymic meanings of lexical units of a natural language) acquire a direct meaning in the function of terms.

Regarding term-metaphors, based on the principle we follow, i.e. seeking for the “Why” and “How” questions, the analysis has showed that the term *second shift* clearly demonstrates a double burden on women of Europe who simultaneously combine the career and housework (including baby care). However, it would be appropriate for the women of the eastern countries to prescribe the term defining a triple nature of their labor – *third shift*, which includes the career, the household (baby care) and care for the elderly persons. By elderly persons we apparently mean the culteremes of a mother and father in law, which is alien to the West culture, demonstrating different “Mommy’s tracks” in different cultures.

We assume that the following metaphorical gender terms as *glass ceiling, bamboo ceiling, sticky floor, broken ladders, locked doors, frozen middle* (terms for restrictions and barriers concerning women and their roles within organizations and how they coincide with their maternal duties) are motivated by one principle and can be combined into synonymic series of terms. These “invisible barriers” function as metaphors to describe the extra circumstances that women undergo, usually when trying to advance within areas of their careers and often while trying to advance within their lives outside of their workspaces.

Understanding the linguistic forms under cultural forms may present an interesting data towards the statement of Nietzsche that cognition is metaphorical and that “in fact we have only metaphors of things that do not correspond to their original essences at all”³⁴. Consequently, the term *gender roles* has been explained in terms of linguistic units – the morpheme with its free and bound allomorphs.

³³ Типы языковых парадигм: Сб. науч. ст. Свердловск, 1990. 132 с.

³⁴ Ницше Ф. Об истине и лжи во внеэравственном смысле // Ницше Ф. Полн. собр. соч. Т. 1. М., 1912. – С.396.

According to Bruner, morphemes are content categories and phonemes are their attributes³⁵; it is the uniqueness of the selection and ordering of these attributes that determines each morpheme. As well as femininity or masculinity, which cannot form the whole aggregate of gender roles separately. All this is analogous to how phonemes, which do not have values themselves, make statements different from each other. Only through the harmonious action of both sexes does nature attain its highest perfection.

From linguistic point of view, the question as to the role of the terminological meaning in the semantic structure of the lexical unit of a natural language, whether it is leading or minor, primary or secondary is still on the focus of researches dealing with the issues of motivation and orientation of the lexical units.

Today, “the development of cognitive psychology and linguistics urges the revision of the process of *categorization* in a new format, with its own patterns and tendencies, since it is represented as a complex mental and linguistic process”³⁶. The last paragraph deals with the cognitive potential of the language. It is based on the main thesis of Lakoff “that we organize our knowledge by means of structures called *idealized cognitive models*, or ICMs, and that category structures and prototype effects are the by-products of that organization”³⁷. Each ICM is a complex structured whole which uses four kinds of structuring principles: propositional structures (as in Fillmore’s frames), image schematic structures (as in Langacker’s cognitive grammar (1987)), metaphoric mappings (as described by Lakoff and Johnson (1980)) and metonymic mapping (as described in Lakoff and Johnson (1980)).

The support for proposition that the frame structure of knowledge is viable for understanding the category in human rights texts has been found in the following analysis which is based on similarity in terms of a holistic gestalt, which can imply perceptual, interactional and functional attributes. Thus, more than 90 frames of the category of *discrimination* have been revealed:

DISCRIMINATION³⁸

GENERAL FORMS
age, caste, class, color, disability, genotype, height, language, looks, mental type, race /ethnicity / nationality, rank, religion, sex / gender, sexuality.
SPECIFIC FORMS
Social forms: AIDS stigma, Anti- autism, Anti-homelessness, Anti-intellectualism, Anti-left handedness, Heteronormativity, Homophobia, Intersex discrimination.
MANIFESTATIONS
Class conflict, Employment, LGBT hate crime, Gay bashing, Slavery, Wife selling, etc.

³⁵ Bruner J., Goodnow J. and Austin G. A. A Study of Thinking. New York, John Wiley & Sons, Inc., 1956. - p.54.

³⁶ Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. Жиззах: Сангзор, 2006. – Б.54.

³⁷ Lakoff George. Women, Fire and Dangerous Things, Chicago: University of Chicago press. 1987. Web. 04.11.10. –p.68.

³⁸ The data for *general and specific forms, manifestations, countermeasures* was provided by Wikipedia.com

COUNTERMEASURES
Anti-discrimination law, Human rights, Gender Mainstreaming, Intersex rights, Social integration, Toleration.
<p>CEDAW formally prohibits <i>discrimination</i> on basis of the following frames:</p> <ul style="list-style-type: none"> stereotyped roles for men and women (article 5a) responsibility of men and women in the upbringing the children (5b) traffic in women and exploitation of prostitution (article 6) political and public life of the country (article 7) represent the Governments at the international level (article 8) nationality (article 9) education (article 10) employment (article 11) health care (article 12) economic and social life (article 13) rural women (article 14) civil matters (article 15) marriage and family relations (article 16)

The table demonstrates how the gestalt-like model of the category “discrimination” is at the basis of better understanding, since a new discovery plays an important role in texts that treat the same and related subjects as well as serves as a tool of “navigation” for the translator and terminologist in choosing the right strategy of engendering and introducing particular terms.

CHAPTER III. **“Principles of translation of gender related terms”** deals with the issues relating to gender in the practice of translation which are carried out widely according to the type of text being translated, the language involved, cultural practices and countless other factors. It is not secret that the gender aspect of translation is a little-studied phenomenon in the Uzbek linguistics. The absence of a grammatical category of gender is one of the striking morphological traits of studied languages belonging to different linguistic families. Nevertheless, this concept does not lose completely its semantic framework, as it is associated with the concepts of the natural sex of living beings; hence, the need for differentiation by sex is not alien to any language community, which confirms its versatility.

3.2. “Translation specificities of gender marked terms”. The fertile discussions initiated by the interfacing of translation, gender, and ideology have opened up new perspectives, as well as the study of terminological apparatus of gender terms in the light of translation, as “the development of Gender Studies and Translation studies has parallel to that of Cultural Studies, perhaps as a direct consequence of the growing awareness that when translation becomes entangled with gender, important cultural questions arise”³⁹.

Based on many strategies related to translation we assume that in some cases Uzbek version of translation doesn’t render a clear meaning of the source language. One of the essential terms of GM discourse “gender stereotype” – the

³⁹ Marcella De Marco. Audiovisual translation through a gender lens. – Amsterdam-NY 2012. - p.25.

idea on both sexes that justifies discrimination⁴⁰, operating in the semantic group in line with *stigma* and *violence* does not have its focal equivalent in the Uzbek language. Yet, the options *andozalar*, *qolip*, *tip* seem to be contested, being rendered in the context of a positive model, which does not follow the same content implied in the CEDAW article 5, part 1.

The translation of the terms *equity* and *equality* in the text of CEDAW seems arguable as well (more in the thesis text), since these two notions are rendered as the terms of the same content. We assume that a translator, being at the same time a specialist of the particular discourse, is to identify a semantic derivation of the term.

3.2.1. “Translating gender identity terms” is aimed at revealing whether sexual and gender identity (GI) terms dealing with GLBT issues are apt to be translated transparently into a TL with different linguistic world picture and different cognitive models. Translating sexually oriented terms may cause challenges with deep personal, political and ideological ground, as “sex is one of the most sensitive areas in any given culture, constituting an index of the state of the translating culture”⁴¹.

Factors contributing to the emergence of contested issues are:

- Gender issues in Uzbekistan are mainly focused on women's economic and social rights discourse;
- The need to consider the so-called "picture of the world" formed in a special way by every single natural language;
- The degree of social levels the SL and the TL countries have passed;
- The issues of political correctness in the field of translation of gender terms into the Uzbek language;
- The cognitive models of the contested concepts; how complex these concepts are and what problems are involved in using and understanding them;
- Understanding and producing sexually oriented language by professional and lay people;
- The issues of softening and desexualization of GI terms, which is not always an adequate solution.

Paragraph 3.3. deals with the translation issues of human rights texts revealing the metaphorical models of the concept *Discrimination*. It is assumed that modern translation theory supports the idea of applying a cognitive theory approach, which "enables make assumptions on why the world surrounding the person is seen, perceived and comprehended in this way (not another)"⁴², in setting up a *model* for the text analysis. Trying to answer the question: “Why does a glossary of Gender terms require translation into the Uzbek Language?” encouraged us to deal with human rights texts such as the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women – CEDAW. The term discrimination has been analyzed as a means to shed light on related concepts. It is

⁴⁰ UN Women Glossary of Gender-related Terms and Concepts // <https://trainingcentre.unwomen.org>

⁴¹ Gender, sex and translation. The manipulation of identities // Jose Santaemilia. Manchester, UK 2005.-p.3.

⁴² Кубрякова Е.С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке: части речи с когни тивной точки зрения. Роль языка в познании мира. Издательство. Языки славянской культуры. – М. , 2004. – С. 64.

considered to be the basic term around which gender issues at a national and international level are being discussed and applied. We outline how denotative descriptors of the term Discrimination have been constructed on the basis of data provided by BNC. It is worth noting that a hermeneutic approach has been used, looking at the part in the whole, and the whole in the part⁴³, to provide an applicable and understandable human rights translations. Thus, the main metaphorical concepts, i.e. denotative descriptors of the term Discrimination have been constructed in the following paragraph. Using a metaphor theory approach (Lakoff and Johnson) gives the translator a substantial evidence of the text producer's language and world, which will undoubtedly be a helpful tool in the process of translation of gender related terms.

Descriptive theory of metaphor claims that thematically related fields of signifying descriptors do form a "metaphorical model" (M-model) of the concept. To explain what a metaphorical concept is and how it structures our daily activities, the following conceptual metaphors (defining one concept in terms of another) have been constructed based on the BNC Corpora Data: DISCRIMINATION IS THE ENEMY; DISCRIMINATION IS A THREAT.

Another type of metaphorical concept – orientational metaphors (Lakoff and Johnson) which organize a whole system of the concepts with respect to one another, based on our physical and cultural experience. The fact that the collocation of “under discrimination Act” ranked among the highest in BNC implied the structure of a metaphorical model as: DISCRIMINATION IS UNDER THE LAW; LAW IS UP; DISCRIMINATION IS DOWN; EQUALITY IS UP DISCRIMINATION IS DOWN.

Metaphors can have many emotional, physical and social grounds as they are based on our experience. There is a tendency to associate discrimination with a general emotional feeling of hate. This principle could correspond to the basis of the metaphor EQUALITY IS GOOD, DISCRIMINATION IS BAD.

To understand our experience more rationally in the form of entities or substances is another way of referring to the concepts' categorization: LAW IS AN ENTITY; DISCRIMINATION ACT IS AN ENTITY.

The analysis carried out shows that the concept DISCRIMINATION ACT may be structured by the metaphors as: LAW IS A POWER, LAW IS A SUBSTANCE, LAW IS A CONTAINER, LAW IS A PERSON and so on.

Based on the examples, one can see a schematic representation of how the language gestalt provides a didactic metaphorical model for discrimination. It is assumed that a comparative study of the conceptual categories of Discrimination within international and national human rights issues will serve as an effective tool for the translator to find the right strategy in his/her contribution to the target culture.

⁴³ Anthony C. Thiselton. Hermeneutics: An Introduction. Wm B. Eerdmans Publieligion 2009. - 424p.; Жўрабоев О. Матни англаш сиралари. http://fkr.uz/blog/Milliy_goya_va_mafkura_ilmiy-amaliy_markazi/matni-anglash-sirlari.html; Жабборов Ш. Герменевтика – тушунтириш илми / Ўзбекистон Респ. Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси Ўзбекистон Респ. Вазирлар маҳкамаси ҳузуридаги фан ва технологияларни мувофиқлаштиришни ривожлантириш қўмитаси. – Т.: Akademiya, 2010. – 152 б.

CHAPTER IV. “**Gender mainstreaming discourse**” deals with the issues of “gender in discourse”, the problems of “mass culture” in gender aspect, the introduction of gender related terms and concepts in the form of glossaries, as well as realizing GM discourse through Gender integrative approach to higher education.

Gender mainstreaming is a complex approach to the problem of gender equality. According to the UN Women Glossary “It is not a goal or objective on its own. It is a strategy (chosen by UN) for implementing greater equality for women and girls in relation to men and boys”.

The following categories were marked out to constitute gender mainstreaming discourse. The isolation of *sexual orientation and gender identity* is due to the fact that this category does not follow the conception *from the words to the actions*, being considered as an “alien” culture. All categories fall under the objective to eliminate *discrimination from* social, cultural, political, and psychological viewpoints:

- Education
- Politics
- Emergency
- Peace and security
- Sexual and reproductive health
- Sexual orientation and gender identity*
- Human rights
- Violence against women
- Women’s economic empowerment
- Macroeconomics

Gender discourse is an open system and its interdisciplinary character is an integral feature of gender studies, which, however, does not allow neglecting a linguistic analysis. The main difference of social systems discourse from natural ones is that their self-organization is supplemented by extra organization, since people are consciously active in the society, who set specific goals, guided by the motives of their behavior and the spiritual values they are surrounded with. In this connection, the interaction of self-organization and extra organization is the basis for the development of social gender discourse.

Paragraph 4.1.1. “Own and Alien culture in adopting national gender discourse” addresses the potential of the language in the process of dissemination of gender discourse in the Uzbek socio-cultural space, using a discursive approach⁴⁴. As is known, creating an integral socio-cultural space that would include elements of Western mass culture, on the one hand, and specific values that make up the cultural core of civilization, on the other is the case which leads to further civilization hand in hand with the world community.

The study challenges the question “In what context the problem of preserving the cultural core of the country with a unique civilization – Uzbekistan is situated

⁴⁴ Scollor Ron, Wong Scollon Suzanne. Intercultural Communication: A Discourse Approach. Second Edition. — Blackwell, 2000. 316 p.

now?” Transformation of gender relations based on Western values is determined not only by external influences but on the economic (changing the structure of employment of the population), political (integration into international processes for the democratization of society and the attainment of the equality at all levels) and social processes (the need to address problems of domestic violence, the reduction of fertility and ageing of the population).

We put forward the hypothesis that language in terms of the terminologist and translator is to take into account the following extra-linguistic factors (Scopos theory⁴⁵) while introducing a particular discourse in a particular context:

- preserving the external similarity, since the borrowed gender ideas and values undergo changes while entering different social and cultural space. Consequently, an adopting society creates its own values based on the fundamental spiritual values via the process of synthesis of "own" and "alien" culture⁴⁶.

An observation of Sepir Whorf's hypothesis appliance to gender aspect of language seems topical in line with mass culture issues, as it has been studied in paragraph 4.1.2. "Theory of a linguistic relativity in a gender aspect". Linguistic categories potential to influence the perception of the world have been the subject of active discussion in ethno-linguistics, psycholinguistics and theoretical semantics. In fact Sapir-Whorf hypothesis⁴⁷ is the basis for many linguistic practices. Having been founded under this concept, a Feminist language critique demanded on the language reformation to overcome the enclosed gender asymmetry, assuming that the language – by virtue of its androcentrism – imposes a picture of the world in which women have a subordinate role, requiring for example, in the English language, to replace the word-forming element of *-man* to *-person* and etc., considering that the language change will lead to the change in the speakers' consciousness.

One of the main points of the study is to demonstrate the power of manipulation of language units over its consumers. We are regularly to deal with a variety of questionnaires, with contested questions to clarify sex, gender or sexual orientation of respondents. We assume that society is to be aware of the transparent interpretation of this kind of issues at the level of particular terms, since unprotected applicants in case of teenagers are prone to face a fantasy of being another gender, which may unwittingly come to their mind and lead to unpredictable consequences.

Section 4.2. "Terminography as a medium of discourse construction: Glossary of gender related terms and concepts" deals with the issues of relationship between terminography and discourse. One of the objectives of the glossary of an encyclopedic type is to enhance language use and standardize terminology of gender issues for official (UN) documentation, publications, and undoubtedly for

⁴⁵ Katharina Reiss, Hans Josef Vermeer. Towards a general theory of translational action: Skopos theory explained. St. Jerome Publishing, 2013. 221p; Vermeer Hans J. "Skopos and Commission in Translational Action". Venuti Lawrence. The translation studies reader. Oхon: Routledge. 227-238. 2004. Web. 01.09.2015.

⁴⁶ Казакова Е.А. Теоретические подходы рассмотрения дуальности «свое» и «чужое». Вестник ЧелГУ. 2014. № 11(340). – С. 120-125.

⁴⁷ Edward Sapir. The Status of Linguistics as a Science // Language, Vol. 5, No. 4 (Dec., 1929), 1929. - p.69.

linguistics itself. It offers education on key issues facing women and men in the drive towards gender equality.

Many problems on gender terminology studies are due to the fact that many of the concepts of gender studies came mainly from English, and have more or less successfully mastered by the adopting Uzbek language. They were selected from different sources – not only from gender studies, to which women's studies is gradually transformed but also from Western and Eastern feminist discourses. Compilers of anthology of feminist texts E. Zdravomyslova and A. Temkina quite rightly define the gender discursive situation as “*a self-regulating discursive chaos*, which makes the co-author-translator responsible, because often he/she is the creator of the categorical apparatus in the formation of a new field”⁴⁸.

As is known, the “cultural turn” (a new emphasis on culture in modern society) was followed by the “gender turn” (a new preoccupation with society). In order to embrace these developments, the Dictionary has included many entries on substantial coverage of the issues, theories on gender aspect in Press, Medicine, Linguistics, Literature, Politics, Law, History, etc. The Dictionary attempts to be relevant to modern social theory and changes in contemporary society, while describing these developments in the context of the gender aspect.

It is intended that the Dictionary will offer a lively defense of Genderology as a vibrant and expanding field of study. The more complex and difficult modern society becomes, the more we need a relevant, critical, and energetic gender understanding of society.

4.3. “Professional experience and reflexive consciousness through a gender term system” asserts that gender terms constitute the core of professional communication language, setting the direction of intellectual activity of specialists and serving at the same time as a reference to thought and action. The specificity of terms as nominative signs is conditioned by the fact that they are created to define the communicative and cognitive meaningful objects, phenomena and relations in a special semiotic space – the space of a particular professional activity. Only within a professional sphere terms get a systemacy, demonstrating their constitutive oriented features and performing different functions assigned. Gender, broadly defined, is represented as a “cogniotype”⁴⁹ and is understood as a mental-linguistic frame and a mental-linguistic model – a database for engendering and understanding an array of texts of specific genre.

The last paragraph “Gender-based approach to higher education” claims on the need of introduction Gender specific courses in the system of higher education. In this regard, a short draft of the project, which may be implemented in the philological institutions, has been offered. It mainly focuses on the establishment of scientific centers of Gender Researches at higher educational institutions, implementation of gender courses to the academic sphere, conducting researches and creating conditions for scientific discussions on gender theory and gender

⁴⁸ Е. Здравомыслова, А. Темкина Введение. Феминистский перевод: текст, автор, дискурс // Хрестоматия феминистских текстов. Переводы. под ред. Е.Здравомысловой и А.Темкиной. Санкт-Петербург 2000. – С.20.

⁴⁹ Баранов А. Г. Когнитивные механизмы текстовой деятельности. - // Вестн. Пятигор. гос. лингвист. ун-та, - 1999. - № 2. - С. 33-39.

issues in national and international contexts; elaboration of glossaries of gender terms, working out tendencies of language potential in the social life development, etc.

CONCLUSION

1. Gender problems in the context of Uzbekistan deal with gender mainstreaming issues mentioned in the CEDAW, in line with the national values, beliefs and social representations that serve to the interests of the society.

2. Genderology is a discipline that is defined in relation to other fields; its terminology system is represented as a cognitive structure (the result of mental process) that provides effective communication in a given language and discourse. The majority of gender terms is con-substantial, since their inter-semantic derivation with the words in general use are actively used in scientific, publicist, official and communicative styles.

3. The issues of translation, transterminologization, motivation, metaphorization, derivation, theory of linguistic relativity, etc. have been studied in the scope of linguistic factors inducing gender discourse apparatus to be formed. Whereas, an objective reality, biological factors, religion, time, space, receiver, sender, culture, mentality, cognition, individual, group, society, social institutions have been considered as extra-linguistic factors effecting the linguistic ones. However, under linguistic factors the focus of the following work presumes a cognitive potential of the language, which covers the above-mentioned factors as a whole.

4. The formation of gender terminology of the Uzbek language, as well as other languages, is based on the semantic derivation of the notional categories describing the masculine and feminine world pictures. Consequently, its semantics is not substantially different from other units and its terminology system is joined by a unifying seme *discrimination*, which is directed towards enhancement the human rights.

5. The orientation of a gender terminology within a gender mainstreaming discourse is more specific in line with the study of the whole complex of problems of the term (its origin, morpheme composition, structure, the connection of form and meaning) not only from linguistic, but also psycholinguistic, sociolinguistic, lingua-cultural, pragmatic and other viewpoints, since they have a capacity to engender the activities, that is to follow the conception “from words to actions”.

6. Gender marked metaphor-terms-neologisms (*genderlect, conformism, glass ceiling, frozen middle, sticky floor, leaky pipeline, etc.*), frame and idealized cognitive models (ICM) enable the language to be represented as a product of creative thinking and understanding.

7. The emergence and development of gender terminology as a branch of social sciences is based on the theory of cognitive science, as it relies on the experience, culture and language in which it operates. Gender mainstreaming discourse has a universal character in terms of being at the heart of each policy struggling to support vulnerable levels of society, on the other hand the fact that a gender discourse operates through synthesizing “Own” and “Alien” culture allows assuming that a gender discourse is to be different in different societies, that is to keep a part of a national identity. However, it would be an oxymoron if our

cognitive models would not coincide with the idea of universal human rights in reaching common understanding.

8. Cognitive linguistics offers solutions to the problems of human rights translations, as cognitive models show how a particular concept is understood and interpreted in a particular society, accordingly, why standard gender expressions may have been translated in so many different ways and what kind of challenges a translator faces dealing with the translation of human rights texts.

9. The ICM, FRAME, PROTOTYPE and NSM as exemplary models of categorization and conceptualization are represented as didactic methods, which help *the understanding* to be reached easily. Gender terms are apt to be expressed through these cognitive models that make possible to define the world picture of the society through the hypothesis *different cognition different cognitive models*. Consequently, translation of gender terms, on this assumption, will be similarly determined, complicated or facilitated by human cognition and action.

10. It is highly likely that a prototype structure of the concepts characterizes their polycemantic feature. The prototype nature of the terms within different conceptual groups, their intra and inter categorization define whether they are prescribed the intensional and/or extensional description types.

11. A gender discourse being omnipresent within human rights texts is represented as a source of social relations between English and Uzbek linguocultures. Due to manipulation of linguistic units over the native speakers' worldview or cognition (linguistic relativity hypothesis), the right interpretation of gender terms seems to be essential – a strategy which urges the mutual effort of a terminologist, a translator, a linguist and professional groups (at governmental level) to prevent alien culture to enter.

12. Terminology and Translation may serve as one of the basic factors in the formation of a particular discourse theory, enabling any society to join the international community. In this context, translation turns out to be a complex enterprise, as the conceptual field of a gender theory in Uzbekistan is in the process of establishing, the effect of which is reflected in the translation and editing of gender related terms and concepts, and texts in the process of their “transfer” into the Uzbek discursive context.

13. The theoretical positions of cognitive terminology and translatology, the methodology of social constructivism and critical discourse analysis regard language as an instrument of access to the knowledge about non-linguistic objects.

14. Gender integrative approach to the system of education will contribute to the formation of an adequate attitude to gender issues and may serve as a major guarantee for a positive social change in the future.

**РАЗОВЫЙ НАУЧНЫЙ СОВЕТ НА ОСНОВЕ НАУЧНОГО СОВЕТА
DSc. 27.06.2017.Fil. 19.01 ПО ПРИСУЖДЕНИЮ УЧЕНОЙ СТЕПЕНИ
ПРИ ТАШКЕНТСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ
УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ АЛИШЕРА НАВОИ**

**УЗБЕКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ МИРОВЫХ
ЯЗЫКОВ**

ЭРГАШЕВА ГУЛИ ИСМОИЛ КИЗИ

**ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ И ЭКСТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ
ОБРАЗОВАНИЯ ГЕНДЕРНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В
РАЗНОСИСТЕМНЫХ ЯЗЫКАХ**

10.00.11 – Теория языка. Прикладная и компьютерная лингвистика

**АВТОРЕФЕРАТ ДОКТОРСКОЙ (DSc) ДИССЕРТАЦИИ
ПО ФИЛОЛОГИЧЕСКИМ НАУКАМ**

Ташкент – 2018

Тема докторской диссертации (DSc) зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан за № В2017.2.DSc/Fil78

Диссертация выполнена в Узбекском государственном университете мировых языков.

Автореферат диссертации на трех языках (узбекском, английском, русском (резюме)) языках размещен на веб-странице Научного совета (www.navoiy-uni.uz) и Информационно-образовательном портале «ZiyoNET» (www.ziynet.uz).

Научный консультант: **Бакиева Гуландом Хисомовна**
доктор филологических наук, профессор

Официальные оппоненты: **Сафаров Шахриёр Сафарович**
доктор филологических наук, профессор

Усманова Шоира Рустамовна
доктор филологических наук, профессор

Алекс Круглов (Англия)
доктор филологических наук, доцент

Ведущая организация: **Национальный университет Узбекистана**

Защита диссертации состоится _____ 2018 года в _____ часов на заседании разового Научного совета на основе совета DSc.27.06.2017.Fil.19.01. по присуждению ученой степени при Ташкентском государственном университете узбекского языка и литературы имени Алишера Навои (адрес: 100174, г.Ташкент, Яккасарайский р-н, ул. Юсуфа Хос Ходжиб, дом 103. Тел: (0-371) 2811022; e-mail: monitoring@navoiy-uni.uz).

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Ташкентского государственного университета узбекского языка и литературы имени Алишера Навои (зарегистрирован за №___) Адрес: 100174, г.Ташкент, Яккасарайский р-н, ул. Юсуфа Хос Ходжиб, дом 103. Тел: (0-371) 2811022; e-mail: monitoring@navoiy-uni.uz.

Автореферат диссертации разослан « ___ » _____ 2018 года.
(Протокол реестра рассылки № _____ от « ___ » _____ 2018 года)

Ш.С.Сирожиддинов

Председатель разового Научного совета на основе совета по присуждению ученых степеней, доктор филол. наук, профессор

К.Пардаев

Ученый секретарь разового Научного совета на основе совета по присуждению ученых степеней, кандидат филол. наук.

Н.М.Махмудов

Председатель разового Научного семинара при Научном совете по присуждению ученых степеней, доктор филол. наук, профессор

ВВЕДЕНИЕ (аннотация докторской диссертации)

Целью исследования является раскрытие лингвистических и экстралингвистических факторов образования терминологии гендерного дискурса в национальном и интернациональном контекстах.

Объектом исследования являются гендерные термины узбекского и английского языков.

Научная новизна исследования заключается в следующем:

определены лингвистические и экстралингвистические факторы образования гендерной терминосистемы как когнитивной структуры, служащей для воспроизведения профессиональной коммуникации в дискурсе по правам человека;

выявлена терминология гендерного дискурса и ее перевод на основе герменевтического подхода с точки зрения категоризации и концептуализации мира;

обоснована социальная значимость прикладной лингвистики с использованием таких семантических категорий, как фрейм, прототип, метафорические идеализированные когнитивные модели, естественный семантический метаязык, в концептуализации и категоризации терминов и понятий, связанных с правами человека;

раскрыты пути унификации и стандартизации гендерных терминов узбекского языка;

научно доказаны формы определения гендерных терминов по принципу «суженное – распространенное»;

обоснована значимость формирования гендерной терминосистемы в лексикографическом аспекте как основного фактора развития гендерного дискурса.

Внедрение результатов исследования. Результаты исследования и практические предложения внедрены в следующие отрасли науки:

лингвистические и экстралингвистические факторы образования гендерных терминов как когнитивной структуры, служащей для формирования профессиональной коммуникации в дискурсе по правам человека, использованы в рамках фундаментального проекта ОТ-Ф8-062 «Деривационные закономерности развития языка» (справка № 89-03-4187 Министерства высшего и среднего специального образования от 4 декабря 2018 года). В результате чего обогащены теоретические воззрения по поводу креативного потенциала языка, деривационных и когнитивных особенностей формирования терминов;

теоретическая и практическая значимость выводов по проблемам терминологии гендерного дискурса и ее перевода на основе герменевтического подхода с точки зрения категоризации и концептуализации мира были признаны профессорско-преподавательским составом научного семинара университета Лондон Метрополитен (справка № 974438-432; протокол семинара от 5 апреля 2017 года, Лондон Метрополитен

университет, факультет переводоведения). В результате примененная методология может послужить теоретической базой в написании магистерских и докторских диссертаций;

выводы о социальной значимости прикладной лингвистики с использованием таких семантических категорий, как фрейм, прототип, метафорические идеализированные когнитивные модели, естественный семантический метаязык, были использованы в обучении модулей в Республиканском научно-практическом центре развития инновационных методик обучения иностранным языкам по направлениям «Филология и обучение языкам: английский язык» и «Теория и практика перевода: английский язык» (справка № 10-05/192 Республиканского научно-практического центра развития инновационных методик обучения иностранным языкам от 28 ноября 2018 года). В результате обогащены проблемы интеграции переводоведения и когнитивной семантики, а также социального потенциала прикладной лингвистики;

результаты по вопросам унификации и стандартизации гендерной терминологии узбекского языка и ее применение в IV главе Уголовного Кодекса Республики Узбекистан были обсуждены и признаны представителями Законодательной Палаты Олий Мажлис Республики Узбекистан (справка № 04/5-06-14 Законодательной Палаты Олий Мажлис Республики Узбекистан от 2 февраля 2018 года). В результате адекватное оформление «чужих» понятий на уровне терминов определит осознанное восприятие этих понятий обществом и послужит в разработке действий по их устранению;

результаты по формам определения гендерных терминов по принципу «суженное – распространенное» были внедрены в систему создания отраслевых словарей в рамках договоров об инновационном сотрудничестве (справка № 89-03-4111 Министерства высшего и среднего специального образования от 28 ноября 2018 года). В результате были развиты принципы определения терминов; были обогащены основы научных источников;

выводы по формированию гендерной терминосистемы как основного фактора развития гендерного дискурса были использованы в разработке энциклопедического словаря гендерных терминов и понятий в совместном проекте Комитета женщин Республики Узбекистан и Программы развития ООН (справка № 250/OL/GGC/210 Программы развития ООН от 30 марта 2018 года). В результате лексикографический источник послужит одним из факторов образования и развития гендерного дискурса.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, четырех глав, заключения, списка использованной литературы. Объем диссертации составляет 203 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
LIST OF PUBLISHED WORKS
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ

I бўлим (I part; I часть)

1. Эргашева Г. Applied linguistics: Terminology and Translation through gender discourse lens. –Тошкент: Наврўз, 2018. 10 б.т.
2. Эргашева Г. Сўз ва тушунчанинг концепт доирасидаги ўрни. Филология масалалари. ЎзДЖТУ, 2015. №2. – Б.62-68. (10.00.00; №18)
3. Эргашева Г. Language evolution in gender aspect. Филология масалалари. ЎзДЖТУ, 2015. №3.– Б.61-65. (10.00.00; №18)
4. Эргашева Г. Process of transterminologization in gender term system. Ўзбекистонда хорижий тиллар. Илмий-методик электрон журнал, 2016. – Б.319-324. (10.00.00; №17)
5. Эргашева Г. Турли тизимдаги тилларда гендер аспектини тадқиқ этишнинг ўзига хос хусусиятлари. Илмий хабарнома. – Анд.ДУ, 2016, № 2. – Б.89-92. (10.00.00; №11)
6. Эргашева Г. The hypothesis of linguistic relativity: gender aspect. Филология масалалари. – ЎзДЖТУ. 2016, № 4. – Б.42-47. (10.00.00; №18)
7. Эргашева Г. Терминшунослик гендер аспектида: касбий тажриба ва рефлексив онг. ЎЗМУ хабарлари. – ЎЗМУ, 2017, – Б.352-355. (10.00.00; №15)
8. Эргашева Г. Translation Specificities of gender marked terms. Бухоро давлат университети илмий ахбороти. 2017, № 2. – Б.82-87. (10.00.00; №1)
9. Эргашева Г. Принципы описания языков мира: гендерный аспект. Вестник ЧелГУ, № 9 (391) 2016.<http://cyberleninka.ru/article/n/printsipy-opisaniya-yazykov-mira-gendernyy-aspekt> – С.184-190. (10.00.00; МДХ нашрлари №10)
10. Эргашева Г. “Translation and cognitive linguistics: metaphorical models of the concept discrimination”. *East Journal of Translation. CIUTI publication, 2017.*-pp.39-48. https://view.flipdocs.com/?ID=10010173_790562#8 ISSN 1674–6686
11. Эргашева Г. A practice of compiling the dictionary of gender terms in the Uzbek language. Илм сарчашмалари. Урганч давлат университетининг илмий-методик журнали. 2017, № 1. – Б.69-72. (10.00.00; №3)
12. Эргашева Г. Translation of human rights texts: gender aspect. Ўзбекистонда хорижий тиллар. Илмий-методик электрон журнал. ЎзДЖТУ, 2017. – Б.193-198. (10.00.00; №17)
13. Эргашева Г. Mass social gender discourse in the context of Uzbekistan. Филология масалалари. ЎзДЖТУ, 2017, № 3. – Б.63-68. (10.00.00; №18)
14. Эргашева Г. Gender related terms through cognitive semantics lens: frame analysis. Хорижий филология. Сам.ДЧИ, 2018, № 1. – Б.39-43. (10.00.00; №6)

15. Эргашева Г. Integration of sciences: the socio-cognitive approach towards gender terminology. Илм-фан ва инновацион ривожланиш. Ўзбекистон Республикаси Инновацион ривожланиш вазирлиги. – Тошкент, 2018. № 2. – Б.95-101.

II бўлим (II part; II часть)

16. Эргашева Г. Инглиз тилида гендернинг лексик ифодаси // Филологиянинг долзарб муаммолари: Респ. илмий-амалий конф. материал. – Тошкент, 2012. – Б.152-155.

17. Эргашева Г. New approaches to the preparation of professionally oriented translators // Замоनावий тилшунослик ва таржимашуносликнинг долзарб масалалари: Респ. илмий-амалий конф. материал. – Тошкент, 2012. – Б.138-141.

18. Эргашева Г. Гендер ижтимоий-маданий дискурда // Таржимашуносликнинг долзарб масалалари: Респ. илмий-амалий конф. материал. – Тошкент, 2012. – Б.225-227.

19. Эргашева Г. Gender stereotypes from national linguistic viewpoint // Ташқи сиёсий ва иқтисодий алоқалар учун кадрлар тайерлашда тил таълими ва таржима масалалари: VIII Респ. илмий-амалий конф. материал. – Тошкент, 2014. – Б.55-57.

20. Эргашева Г. Таржима амалиёти лингвомаданиятшунослик фани кесимида // Таржима назарияси ва амалиётининг тилшунослик соҳалари билан алоқаси: муаммолар ва ечимлар: Респ. илмий-амалий конф. материал. – Тошкент, 2015. – Б.107-110.

21. Эргашева Г. Оммавий маданият экспансияси. Ёш Олим. ЎзДЖТУ. – Т., 2015. – Б.28-30.

22. Тилда андроцентризмнинг сусайиш ҳолатлари // Ёш Олим. ЎзДЖТУ. –Т., 2015. – Б.30-32.

23. Эргашева Г. Ўзбек тилида “ўғил, қиз” тушунчаларининг гендер таҳлили // Профессор Иномжон Расуловнинг илмий мероси ва ҳозирги замон ўзбек тилшунослигининг долзарб муаммолари: ҚДПИ, 2015. – Б.72-75.

24. Эргашева Г. Gender issues in translation // The theory and practice of gender studies in world science: Materials of the VI international scientific conference on May 5-6, 2015. Prague. - pp.9-13.

25. Эргашева Г. On some gender marked terms // Илмий мунозара: муаммо, ечим ва ютуқ: Респ. илмий-амалий конф. материал. – Тошкент, 2016. – Б.68-69.

26. Эргашева Г. National-cultural specificities of English and Uzbek phraseological units // Чет тилларни эгаллашнинг умумевропа компетенцияларида лингвистик аспектларнинг ақс этиш масалалари: Респ. илмий-амалий конф. материал. – Тошкент, 2016. – Б.98-101.

27. Эргашева Г. Aspects of translating gender // Роман-герман тилшунослигининг долзарб масалалари: Респ. илмий-амалий конф. материал. 1- қисм. –Т., ЎзДЖТУ, 2016. – Б.243-245.

28. Эргашева Г. Ёшлар дунекарашида диний экстремизм ва халқаро терроризмга қарши иммунитетни шакллантириш муаммолари // Респ. илмий-амалий конф. материал. – ЎзДЖТУ, 2016. – Б.239-241.

29. Эргашева Г. Factors Contributing to the emergence of gender studies in linguistics // Новые парадигмы и новые решения в современной лингвистике. 75-летнему юбилею Казахского университета международных отношений и мировых языков им. Абылайхана: XXIII межд. научная конференция 2016. – С. 281-288.

30. Эргашева Г., Дадамирзаева М. Comparative analysis of the concept woman in the English and Uzbek proverbs // Научная дискуссия: вопросы филологии, искусствоведения и культурологи: LIII Межд. научно-практическая конференция, Россия 2016. – С. 65-68.

31. Эргашева Г. The problem of gender categorization in language // «Київський національний економічний університет ІменіВадимаГетьмана» «стратегії Міжкультурноїкомунікації В мовнійосвітисучасноговнз» 15 березня 2016 року. – С. 28-30.

32. Эргашева Г. Структура общества и структура языка в гендерном аспекте // Международное научное обозрение проблем и перспектив современной науки и образования: XI Международная научно-практическая конференция. Нью-Йорк, 2016. – С. 130-132.

33. Эргашева Г. Gender integrative approach in higher education // Teaching foreign languages: today and tomorrow: International Scientific-Practical Conference, UzSWLU 2016.- pp. 88-90.

34. Эргашева Г. Professional knowledge evolution: gender terminology // Scientific and Practical distant conference on Modern tendencies in teaching foreign languages in the system of continuous education. Practice and development strategy. UzSWLU, Fledu.Uz, 2017.

35. Эргашева Г. Research and development of PhD studies // Erasmus + in Uzbekistan. – Tashkent, 2017. - pp. 93-97.

36. Эргашева Г., Рашидова Н. An objectivist view on conventional metaphors // Замоनावий тилшунослик ва таржимашуносликнинг долзарб муаммолари: Респ. илмий-амалий конф. материал. – ЎзМУ, 2017. – Б.78-81.

37. Эргашева Г. Applied linguistics: optimization of disciplines // Филология ва маданиятлараро коммуникация: долзарб масалалар ва истикболлар: Респ. илмий-амалий конф. материал. – Тошкент, 2018. – Б. 403-407.

38. Эргашева Г. The constitutive nature of gender discourse // Современное языкознание, переводоведение и лингводидактика: Межд. научная конф. – NUU 2018. - pp.75-78.

Автореферат «Филология масалалари» журналида тахрирдан ўтказилди
(12.12.2018 йил).

Босишга рухсат этилди: 12.12.2018 йил.
Бичими 60x84 ¹/₁₆, «Times New Roman»
гарнитурда рақамли босма усулида босилди.
Шартли босма табағи 3. Адади: 100. Буюртма: № 12.

“IQTISOD-MOLIYA” нашриёти,
100000, Тошкент, Амир Темур кўчаси, 60^а.

«DAVR MATBUOT SAVDO» MChJ
босмахонасида чоп этилди.
100198, Тошкент, Қўқлик, 4-мавзе, 46.